

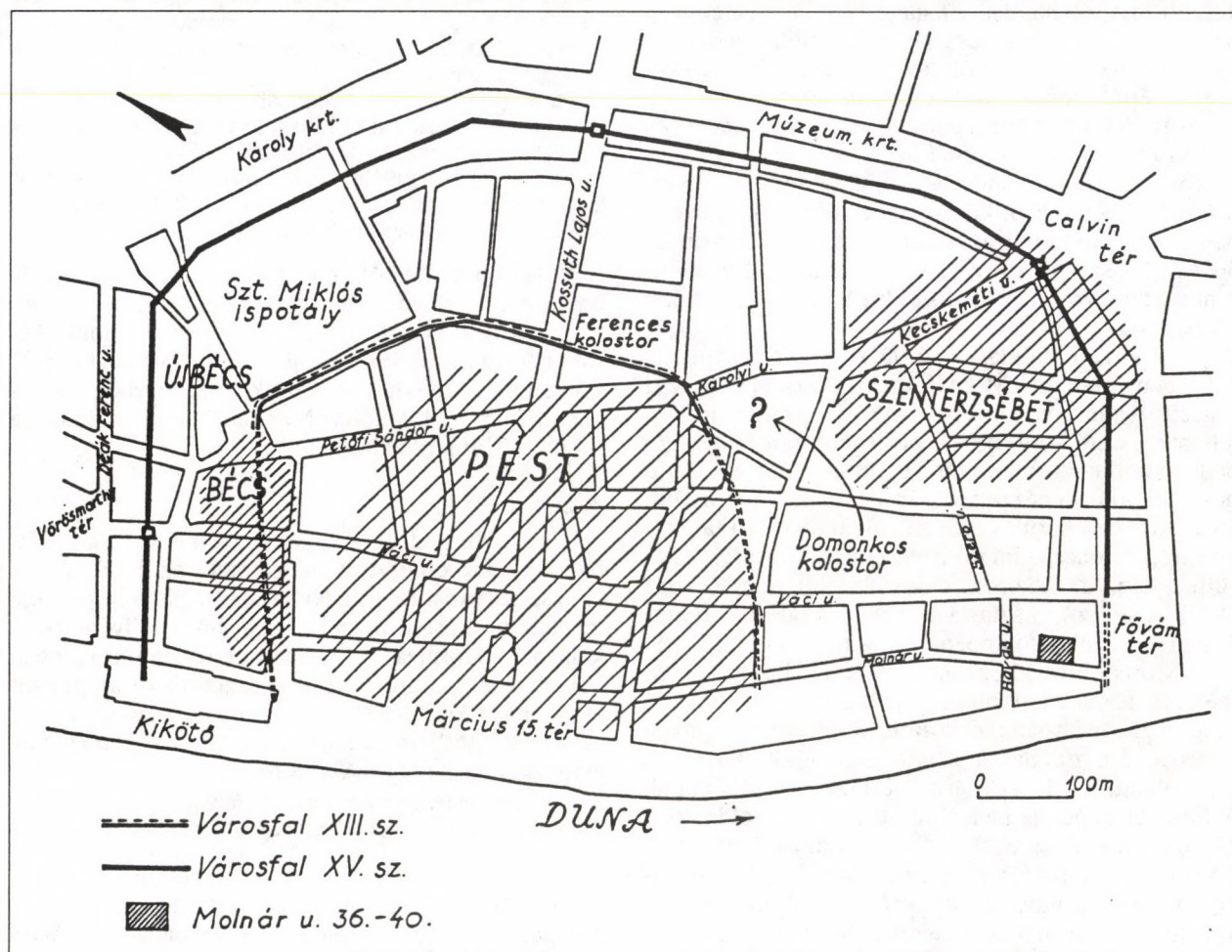
Írásné Melis Katalin

KÖZÉPKORI LAKÓHÁZAK ÉS EGY XV. SZÁZADI VARGAMŰHELY RÉGÉSZETI KUTATÁSA A PESTI BELVÁROSBAN

A pesti Belvárosnak még ma is vannak olyan részletei, amelyekben a házak régi, XVII–XVIII. sz-i alapokon állnak. A legtöbb a XV. sz-i városfallal párhuzamosan haladó utcákban (Bástya utca, Magyar utca) található, de jó néhány megmaradt az újkorban átépített, a főútvonalak által határolt telektömbökben is. Ez utóbbiak közé tartoznak a Váci utca D-i végén lévő, a Havas utca-Molnár utca-Fővám tér-Váci utca által határolt terület Molnár utcai és Havas utcai házai. E két utcárszlet megőrizte a XVII. sz.-végi állapotokat tükröző telekbeosztását, a telkek mérete majdnem meg-

egyeznek az 1688-as és az 1696-os pesti telekkönyvi összeírásokban – Zaigerekben – fennmaradt adatokkal. Változatlan maradt a telkek szélessége, csak az utcára merőleges telekhosszak változtak, amelyek az utolsó, XIX. sz-i utcaszélesítések következtében rövidebbek lettek. A középkori várostörténeti kutatások szempontjából rendkívül fontosak a telkek beépítettségére vonatkozó adatok, a legkorábbiakat ugyancsak a Zaigerek őrizték meg a számunkra.

Az 1994. évi, Pest-belvárosi leletmentés a Váci utca 81. sz., és a Ny felől hozzákapcsolódó, Molnár utca

1. kép Budapest V. Belváros. A középkori Pest városrészei
Fig. 1 Budapest 5th distr. Inner city. City parts of the medieval Pest

36–38–40. sz. üres telkek feltárható részeire terjedt ki. Az 1688-as Zaigerben mind a négy telek gazdátlan volt, régi falakból származó, értéktelen romok álltak rajtuk. A második, 1696-os összeírás a Váci utca 81. és a Magyar utca 36. sz. telkeken már feltünteti az időközben felépített új házakat, és megnevezi a tulajdonosokat (NAGY 1961, 191, 1–2. térkép). A XVIII. sz. második felére befejeződött mind a négy telek teljes beépítése. Balla Antal 1784–86-ban készített pesti térképe az itteni házak udvarára épített melléképületeket is feltünteti.¹ Az újkori építéstörténeti adatok szerint a Molnár utcai házak az 1992-ben történt lebontásukig megőrizték XVIII. sz-i alaprajzukat (SZEMENYEI 1993, 144–149). A mai méretekkel azonos, 10–12 m széles telkeken az utcára merőleges tengelyű, 4–5 m széles házak álltak, egyik K–Ny-i irányú zárófala a telekhatárra épült. A Molnár utca 36. és 38. sz. házak utcai traktusa alatti pincék a XVIII. sz-i formájukban maradtak. Mindezek alapján feltételeztük, hogy az 1688-ban említett, romos, régi falakat beépítették a kora-újkori házakba, és reméltük, hogy a „rég falak” középkori eredetűek.

A régészeti kutatás tervezésénél a közelmúltban készült talajmechanikai vizsgálatok adatait is felhasználtuk. A török kor végi járószint mélységében az egész kutatóterületen kormos, égett anyagokkal vegyes épülettörmelék réteg húzódtott, amely az 1684–1686 közötti, török alóli felszabadító háború, és a kiűrt város felgyújtása következtében keletkezett romos terület tereprendezési munkáit mutatta. Az ettől mélyebben fekvő, középkori járószintekről azonban csak a Molnár utcai oldalon kaptunk adatokat. A 36. és a 38. sz. házak XVIII. sz-i pincéiben helyenként 2 m vastagságot meghaladó kulturréteget mutattak a fűrásminták.²

A régészeti kutatás első fázisában feltártuk az 1992-ben lebontott Molnár utcai házak XVIII. sz-i pincéit. A pincepadlók a XVII–XVIII. sz. fordulójára jellemző, első, kora-újkori, pesti járószint mélységében feküdtek. A falkutatás befejezése után kiderült, hogy a lebontott házak Molnár utcára merőleges főfalai különböző korú és szerkezetű, 1688 előtti falakra épültek. A pincepadló felszedése után újabb falak kerültek elő, a falkoronák között különböző korú (XVI–XX. sz.), háztartási hulladékkal keveredett épülettörmelék földből álló feltöltés volt (17. kép).

A Molnár utca 36. sz. alatt egy K–Ny-i irányú, 11x6 méteres terület feltárására nyílt lehetőségünk. A pince három zárófala, és a pincén áthaladó, egymást keresztező osztófalak középkoriak voltak. A traktus Ny-i oldala a jelenkori ház Molnár utcai főfalának építésével kapcsolatban elpusztult. A D-i oldalon a Molnár utca 38. sz. alatt egy É–D-i irányú, 10x5,5 méteres terület vált szabaddá, amelyen egy újabb középkori ház, és az udvarára épített melléképületek falai kerültek elő. A melléképületek a Molnár utca 40. sz. telekre eső, harmadik középkori ház É-i zárófalához épültek. Az újkori építkezések miatt ebből a házból csak az egy falszakasz maradt meg. A kutatás folya-

mán feltárt épületmaradványok négy középkori, és egy török kori építési periódusban épültek, s nemcsak a telkek, hanem az itteni városrész alaprajzának változásait is mutatják.

KÖZÉPKOR

1. periódus, XIV–XV. sz. első fele

1. Lakóház

A legkorábbi épület maradványai a Molnár utca 38. sz. ház pincéje alatt kerültek elő (2. kép). Egy majdnem É–D-i tájolású lakóház K-i falának, és a hozzáépített fűtő kemencének a részleteit találtuk meg (7. kép).

A lakóház fala

A későbbi, középkori építmények között 220 cm hosszan magát a falat, és további 300 cm hosszúságban pedig a kiszedett fal helyét tártuk fel. A bontott fal magassága D-i irányban fokozatosan csökkent, É-i végén 60 cm, D-i végén már csak 20 cm magas volt (5. kép). Mindkét végét későbbi középkori építkezés miatt bontották el. Az É-i falvég előtt a 2. XV. sz-i cserzőgödör fala, a D-i falvég előtt pedig a ház kemencéjébe ácsott, XVI. sz-i gödör széle helyezkedett el. A kiszedett fal helye a 3. XV. sz-i gödörhöz épített izzasztó kemence előtt ért véget (2. kép).

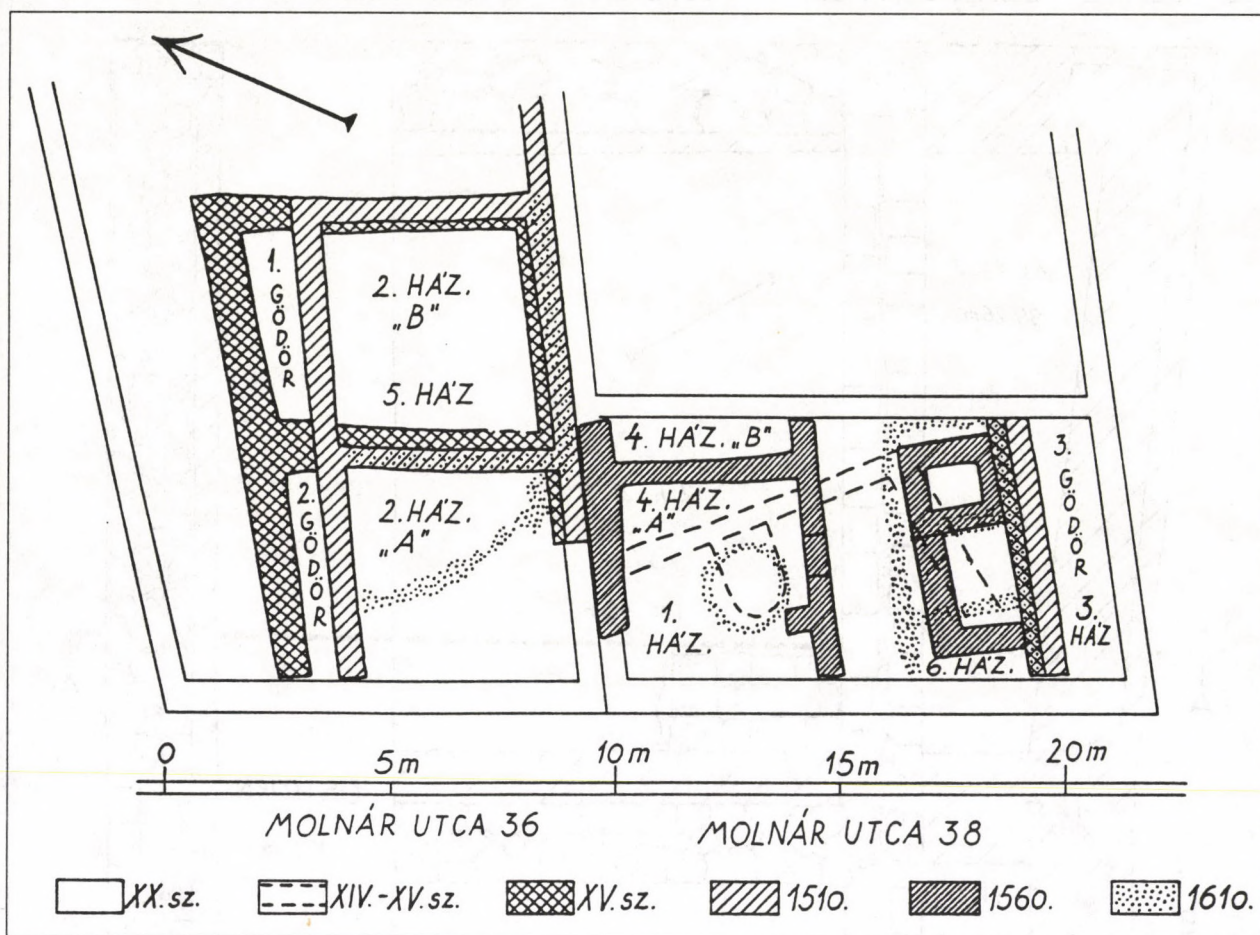
Az 520 cm hosszan rekonstruálható fal 60 cm széles, sekély, 15–20 cm vastag alapozása volt, amely lapos, törtkövekből állt. A járószint feletti fal külső oldalán 30–35x30–32 cm-es, simára faragott felületű kockakövekből álló szegély, belső oldalán pedig jóval kisebb, 18–22x12–15 cm-es, téglalakú kövekből álló szegély húzódtott.

A kisebb kövekből épített oldalon volt a helyiség belső tere, a világosságra agyagpadló szélét a felmenő fal alsó kősorához tapasztották. A padló nyomai a későbbi bolygatások között a jelenkori Ny-i házfalig folyamatosan követhetők voltak, ami egyben azt is jelenti, hogy az 1. lakóház Ny-i zárófala valószínűleg a Molnár utcai járda alá esik.

Kemence

A későbbi gödörök kiásása közben a kemence kétharmad része elpusztult. Megmaradt az É-i és a Ny-i fal alsó, két kőszora, és a Ny-i oldal téglapadlója. Nem lehetett pontosan megállapítani, hogy milyen volt a kemence alaprajza, a megmaradt részletek azonban inkább a lekerekített sarkú négyzet alakú alaprajzot valószínűsítik. Ez esetben a kemence egy-egy oldal körülbelül 160 cm hosszú lehetett. A kemencefalak alapozása 35–38 cm széles volt.

A kemencét a ház bolygatatlan homokpadlójára építették. Először a kőfalak számára kiásták a 40 cm széles, 20 cm mély alapozási árkot. Az É-i falban négy, egyformán 25 cm széles, 20 cm magas, de különböző hosszúságú (30–38 cm) kváderek helyeztek az alapozási árok belső oldalára. A Ny-i fal köríves indulásánál 30 cm élű kockakövet raktak le. (Kimozdított helyzetben két ugyanilyen követ találtunk feljebb, a török kori kemence téglapadlója alatt.) A középkori kemence legalsó kősorának belső szélére jóval kisebb, 18–20 cm széles,

2. kép Budapest V. Molnár u. 36–38. Az 1994. évi leletmentés helyszínrajza

Fig. 2 Budapest 5th distr. 36–38. Molnár street. The ground sketch of the rescue excavations in 1994

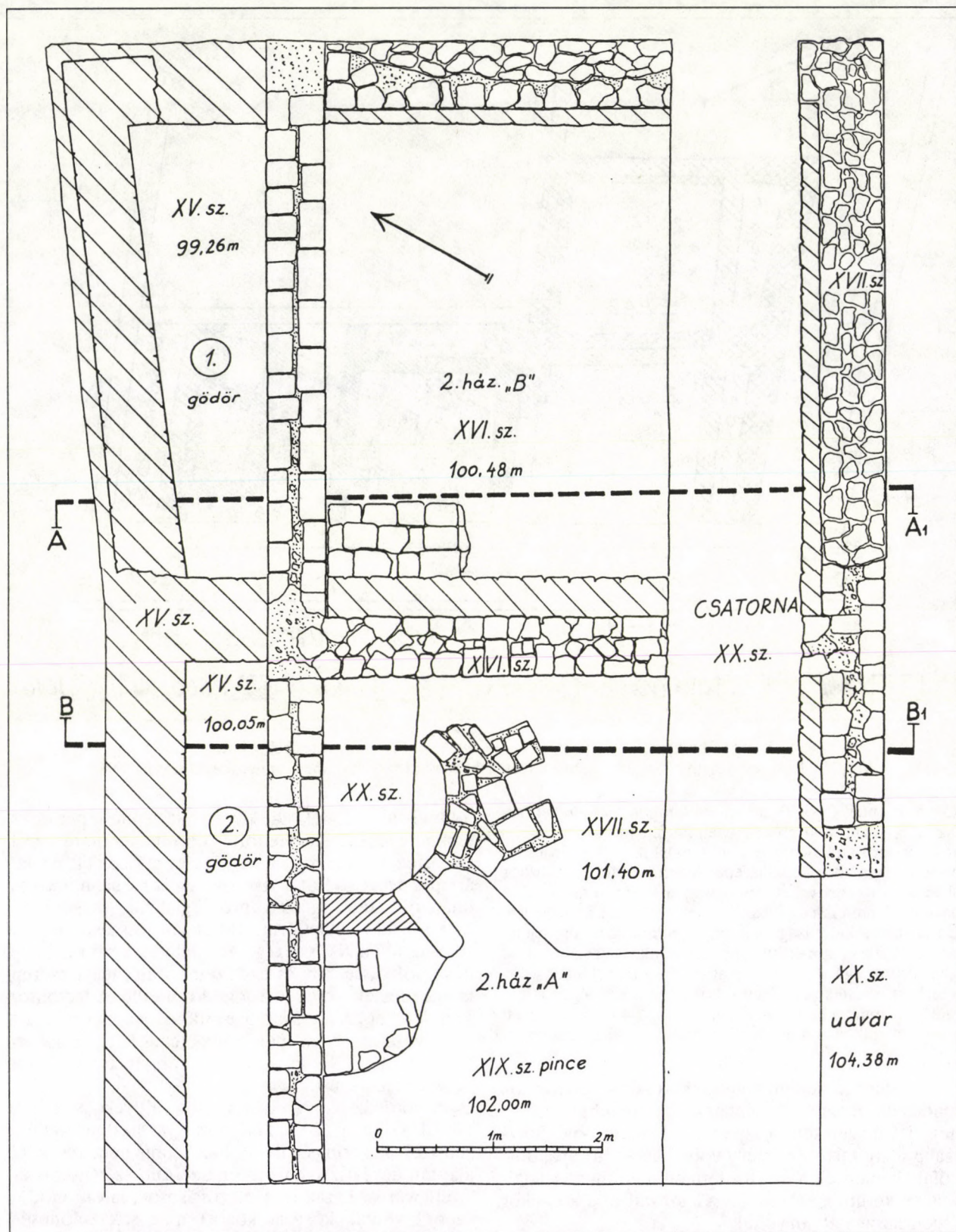
15–16 cm magas, 16–23 cm hosszú faragott kvádereket raktak, ezek közül 8 darab az eredeti helyén maradt. A kisebb köveket úgy rakták le, hogy a belső oldaluk 4–5 cm-nyire benyúlt a kemence belső terébe. A sima felületű, szabályos alakúra faragott köveket sárga agyaptapasztásba rakták, a tapasztás 15 cm széles sávban keretezte a kőfal külső szélét. Ugyanebbe a kályhásagyagba rakták a kemence téglapadlóját. A 28x20x8 cm méretű, lapjakkal lerakott falazó téglákat sötétvörösre égő, 4 cm vastag agyagrégteg fedte, amelynek a tetején szürkésfeketére égett foltok voltak. Két téglasor maradt meg, mind a kettőben 6-6 téglát volt, 4-4 téglát az eredeti helyén maradt, a déli oldalon 2-2 téglának csak a lenyomatát figyelhetjük meg (8. kép C-C₁).

A kemence felépítményének rekonstrukciójához nincsenek megfelelő adataink, az azonban biztos, hogy jól megépített, a tapasztott kemencéknél hosszabb ideig tartó építmény volt. Vastagon tapasztott kőfalú kemencék a főváros területén eddig csak a falvakban kerültek elő, ahol a XI. századtól a középkor végéig használatban voltak.³

A kemencét a lakóházzal együtt a bontást követő építkezés tervezett járószintjéig lebontották, a kemenceromokat faszenes, paticsörtmelékes földdel beborították, majd az egész házhelyet barna, homokos

földdel feltöltötték. A következő építési periódus előzményeként újabb feltöltés került a területre, ezzel töltötték fel a kemence helyére és a kiszedett házfal árkába ásott gödröt is. Ez a réteg is barna, homokos talaj volt, amely egészen apró, téglát, habarcs, kőszemcsékből álló épülettörmelékkel volt összekeveredve. A jellegtelen XV. sz-i régészeti leletek között néhány kovácsoltvas darab, és egy széles szájú, fehér cserép kancsó festett peremtöredéke került elő. A legfontosabb lelet egy Mátyás király uralkodása alatt vert ezüst pénz volt, amely az épülettörmelékkel feltöltés keletkezési idejét a XV. sz. második felére, illetve a XV. sz. végére valószínűsíti.⁴

A lakóház alaprajzát nem sikerült rekonstruálni, de valószínűleg az ún. közép-magyar háztípus jellegzetességei szerint épült. A ház fennmaradt részletei alapján úgy látszik, hogy az egyszerűbb, szerényebb kivitelű városi házak és a mezővárosok, falvak módosabb lakóinak kőházai között nem sok különbség lehetett. A téglalap alakú alaprajzú ház hossz tengelye mentén egymás mellett sorakoztak a különböző rendeltetésű helyiségek, az utcára néző lakószoba, kemencével, mellette helyezkedett el a konyha. Gyakori

3. kép Budapest V. Molnár u. 36. Az 1-2. gödör falai közé épített 2. ház és a török kemence alaprajza, XV-XVII. sz.
 Fig. 3 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. House 2. built between the walls of pits 1. and 2. and the ground plan of the Turkish oven; 15-17th cc.

volt, hogy innen fűtötték a lakószoba kemencéjét. A konyha mellett újabb lakóhelyiségek, és különböző gazdasági célokra szolgáló épületrészek sorakoztak (MAGYARSÁG NÉPRAJZA 223–230). Ebbe az alaprajzi sémába beilleszthető, és talán a lakóházhoz tartozó fal helyének vélhető egy, a kiszedett falhely D-i végére merőlegesen futó árokészlet. A 75 cm széles, mindössze 16 cm mélységben megmaradt árok a bolygatatlan homokba mélyedt, alja a lakóház K-i falának, és fal folytatását jelentő falhelynek az aljával volt azonos szinten. A két falhely meghosszabbított iránya derékszögben találkozott. Ez utóbbi feltételezett fal a kemencétől 380–400 cm távolságban húzódott. D-i oldalán épülettörmelékese feltöltést találtunk, ami a későbbi izzasztó kemence padlója alatt a 3. műhelygödör faláig kiterjedt. A későbbi középkori, és a jelenkori bolygatások a lebontott lakóház szintjeinél mélyebbre nyúltak, s ezért az I. építési periódusba tartozó jelenségek közötti összefüggéseket nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.

Az 1. sz. lakóház tájolása néhány fok híján É–D-i irányú, a későbbi, XVI. sz.-i házak tájolása pedig erre merőleges, K–Ny-i irányú. Ebből következik, hogy az itteni városrész alaprajzában is lényeges változások történtek a középkor második felében. Az 1. sz. lakóház hosszanti tengelye a mai Havas utcára volt merőleges, amely a középkori eredetű Szerb utca folytatásának tekinthető. Ez az utca a középkori Szentfalva központjából (mai Egyetem tér) indult és haladt a Dunához, és feltételezhető, hogy a Váci utca és a Duna közti szakaszát ekkor még nem keresztezte egy É–D-i irányú középkori utca.

Az 1. sz. lakóház építési idejének meghatározását az 1241-es tatárjárás égésnyomainak hiánya segíti (IRÁSNÉ MELIS 1994, 88–89, 1. kép). Ezek szerint a pesti, Árpád-kori városfalon kívül álló épület a XIII. sz. második felében is felépülhetett volna, közvetett bizonyítékaink azonban későbbi időszakra mutatnak. A leletmentés idején meglehetősen sok, jellegzetes régészeti leletet találtunk, köztük római kori cserepeket is, de nem volt közöttük egyetlen, a XIV. sz. végénél korábbi időszakra tehető darab sem.⁵ Ezért az 1. sz. lakóház építési idejét a XIV–XV. sz. fordulója körüli időszakra tesszük, lebontására pedig néhány évtized múlva, a XV. sz. közepe táján kerülhetett sor.⁶

II. periódus, XV. sz. közepe–XVI. sz. eleje

Vargaműhely

A XV. sz. közepén lebontott ház helyén, és a mellette lévő, szabad területen vargaműhelyt létesítettek. A műhely építményei közül a Molnár utca 36. sz. telken két egymáshoz épített műhelygödört, a Molnár utca 38. sz. telken a 3. munkagödör É-i falát és a falhoz épített izzasztó kemence nagyobb részét tártuk fel. A nagy kiterjedésű, városi műhely többi építménye a későbbi, főként újkori építkezések idején teljesen elpusztult.⁷

1. gödör

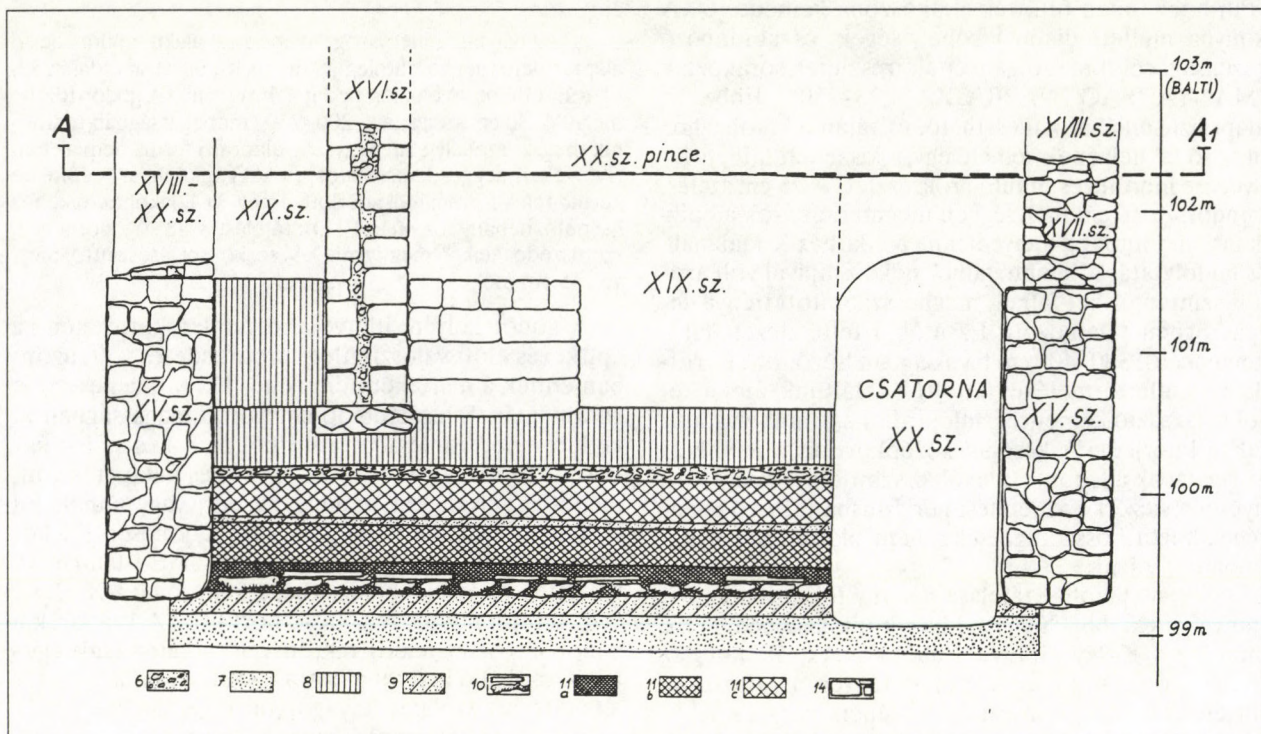
A szabálytalan négyszög, trapezoid alakú gödör belső alapterülete megközelítőleg 28 m². A K-i fal belső oldalán 5,8 m, a D-i fal belső oldalán pedig 4,4 m széles. A gödör földbe mélyülő, 80 cm széles falai 200–210 cm magasságban maradtak meg. A szabálytalan négyszög alaprajzi forma nem az ipari tevékenységgel kapcsolatos, sokkal inkább a beépítésre kerülő telek formájából adódott, amely az 1. lakóház telkéhez hasonló, néhány fok híján É–D-i tájolású volt. A gödör a déli, szomszédos telken megfigyelt XV. sz. közepi járószinttől mérve 145 cm mély.

A gödör helyén, illetve a közvetlen környékén az építkezés előtt valószínűleg tereprendezés volt, azonban ennek a mértékét nem ismerjük. Mindenesetre a gödör falának legalább 50 cm körüli magasságban ki kellett emelkednie a járószintből. A K-i és az É-i falkorona külső oldalán 18–24 cm széles falkiugrás volt, mellette helyenként néhány kváder, vagy annak jól látható lenyomata is megmaradt. Különösen jól látszottak az ÉK-i sarkon, mert a gödör É-i falát nem építették be az újabb házakba, a falkoronát a XVI. sz. eleji tereprendezés feltöltése borította. A kváderek a gödör járószint feletti részén valószínűleg csak egy-két sorból álló keretet alkottak, ezekre rakták a gödör letakarására szolgáló anyagok tartó gerendáit.⁸

A gödör alját a mai felszíntől 400 cm mélyen található, zöldes-szürke, vízzáró agyagrétegbe ásták, amely a homokrétegek alatt az egész Belváros alatti, geológiai Dunamederben a talajvíz alsó határát mutatja. A falak alja 30–40 cm-re mélyedt ebbe a rétegbe. Az ásatás ideje alatt a talajvíz a vízzáró réteg feletti falakból ömlött be a kutatóárokba,⁹ ezért feltételeztük, hogy a falak építésmódja a gödör folyamatos vízellátását, de legalábbis nedvesen tartását szolgálta. A szabálytalan alakú, törtkövekből álló fal meglehetősen laza szerkezetű, ám nagyon kemény habarcs volt a kövek között.

A talajvíz, s ezzel kapcsolatban az omlásveszély miatt a gödör teljes feltárására nem volt lehetőségünk. A rétegezetségi vizsgálatára három kutatóárokot ástunk, a gödör ÉK-i sarkában, a K-i fal közepénél, valamint a Ny-i fal és a későbbi lakóház alapfala által alkotott sarokban. A D-i fal előtt széles, modern téglaszennyvízcsatorna haladt a Duna felé, déli falát a gödör falához építették. A csatorna helyét belevágták a K-i falba, és az 1., 2. gödör közös válaszfalába. A kutatóárokkal az egész gödör alapterületének egyharmadát tártuk fel, s mivel mindegyikben ugyanazokat a rétegeket, s bennük ugyanazokat a régészeti leleteket találtuk, kijelenthetjük, hogy az egész gödörben ugyanazok a rétegek helyezkedtek el.

A gödör alja a bolygatatlan, zöldesszürke, vízzáró agyag volt, és mint korábban írtuk, ebben állt a falak alja. A legalul 15–20 cm vastag rendkívül bűzös, koromfekete, képlékeny halmazállapotú, majdnem híg, homokos földréteget találtunk, amelyben feltűnően sok nagy állat, szarvasmarha, sertés, állkapocs töredéke helyezkedett el. Az állkapcsokat jellegzetes módon vágták el. A félbevágott állkapcsoknak levágták a két

4. kép Budapest V. Molnár u. 36. Az 1. gödör rétegsora

Jelmagyarázat: 6. épülettörmelék, 7. bolygatatlan talaj, 8. feltöltés, 9. zöld agyag, 10. állatcsont, deszka, 11. a-c. cserzőanyag, 14. kőfal; XV-XVI. sz.

Fig. 4 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Layer series of pit 1. Legends: 6. house rubble, 7. undisturbed soil, 8. filling, 9. green clay, 10. animal bone, plank, 11.a-c. tan, 14. stone wall; 15-16th cc.

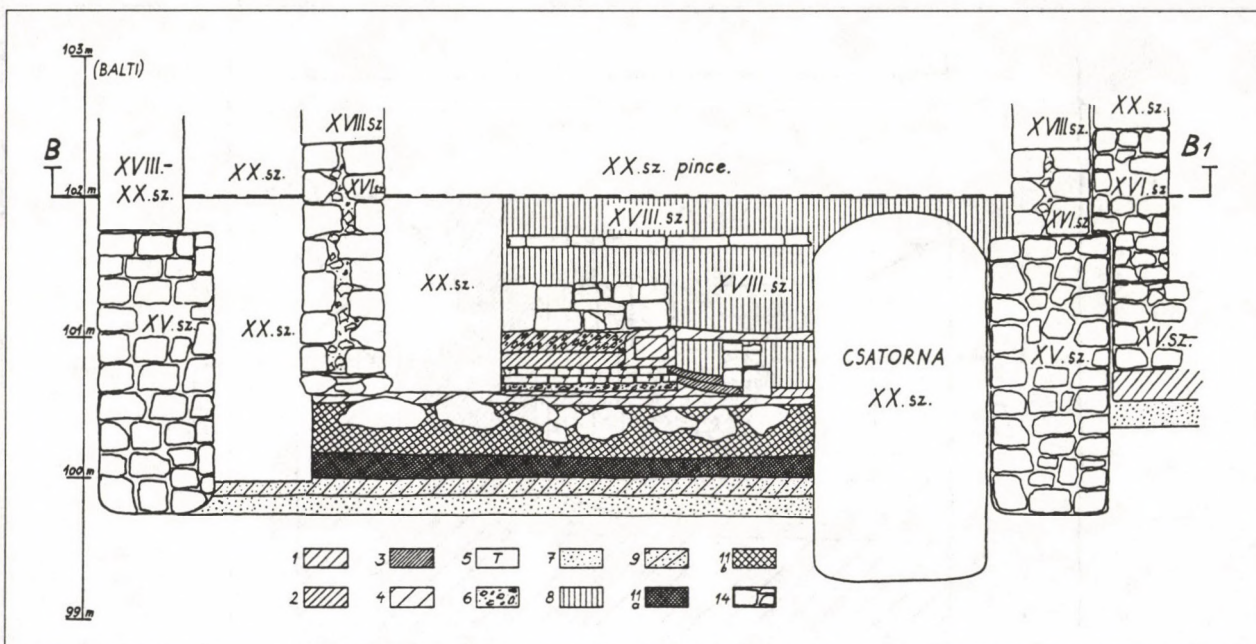
végét, és csak a csontok legvastagabb, középső részét rakták a gödörbe.¹⁰ A nagy, lapos csontok vízszintesen feküdtek a koromfekete réteg alján, a kiemelés idején fényes lakkfekete színük volt. A mosás után barna színűek maradtak.

A csontok felett és a csontok között igen sok, különféle fadarabot találtunk. Előfordultak nagyobb deszkadarabok is, ezek a csontok tetején voltak. A fekete folyékony rétegben vékonyabb, kicsit vastagabb ágacsákat, s más vastagabb ágak kéregdarabjait, fakéregszerű anyagból álló csomókat figyeltünk meg. A minták kiszedése nagyon nehéz volt, mert az állandóan nedves környezetben lévő fadarabok teljesen elkorhadtak. Elvértve néhány kisebb bőrfoszlány is előkerült, ezek azonban nagyobb mennyiségben a fekete réteg feletti, sötétbarna rétegben voltak megfigyelhetők.

Az átlag 30 cm vastag feketésbarna réteg alja egyenes vonalban vált el az alatta lévő koromfekete rétegtől. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a fekete rétegben lévő csontokra helyezett deszkák megakadályozták a két réteg összekeveredését. A gödör betöltésében lévő cserzőanyag fekete része a deszkák között átszivárogyva leülepedett a gödör aljára, és a deszkák fölötti rétegeket csak fölfelé fokozatosan halványulva színezte meg. A még mindig képlékeny, és bűzös sötétbarna rétegben ugyanolyan famaradványokat találtunk, mint lejjebb, csak sokkal nagyobb mennyiségben

kerültek elő. A különböző vastagságú ágacsák fakéregszerű anyagok között igen sok forgácsszerűen hasított fadarabkát is megfigyeltünk. Ezekről azonban azt is feltételezhetjük, hogy a többi dongásfalú faedénytörredékekkel együtt a gödörbe öntött nagy mennyiségű háztartási hulladékból, szemétből származnak. Valószínűleg ugyancsak a szeméttel kerültek a gödörbe a különböző, foszlásnak indult bőrdarabok is. Tönkrement lábbelirészletek, cipők, csizmák varrott szélű darabjait, kéreg és felsőrész darabokat, bélés foszlányokat gyűjtöttünk össze (ÍRÁSNÉ MELIS 1973, 88-101).¹¹ A többi bőrdarab felismerhetetlen használati tárgyakkból, ruházati cikkekből származik, különböző típusú varrásból származó öltéslyukak vannak rajtuk.¹²

Amíg a gödörben lévő fa és bőrléletekről esetleg feltételezhetjük, hogy valamilyen összefüggésben lehetnek a bőrkészítés valamelyik részfolyamatával, addig ez semmiképpen sem mondható el a fekete és a sötétbarna rétegekben talált cserepekről, kövekről, téglá- és vasdarabokról, kályhaszemekről. A cserepek legnagyobb része jellegtelen, későközépkori házikeramia töredéke, különböző méretű, durván kidolgozott, gyenge minőségű edények fenék- és oldaldarabja. A jobb minőségű edénytörödékek között a betöltés pontosabb idejének meghatározását elősegítő darabok is előfordultak. Ez utóbbiak a főváros térségében 1460-1480 között megjelenő vörös kerámia csoportjába

5. kép Budapest V. Molnár u. 36. A 2. gödör rétegsora

Jelmagyarázat: 1. sárga agyag, 2. vörös agyag, 3. korom, faszén, 4. szürke agyag, 5. téglák, 6. épülettörmelék, 7. bolygatatlan talaj, 8. feltöltés, 9. zöld agyag, 11. a–b. cserzőanyag, 14. kőfal; XV–XVI. sz.

Fig. 5 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Layer series of pit 2. Legends: 1. yellow clay, 2. red clay, 3. soot, charcoal, 4. grey clay, 5. brick, 6. house rubble, 7. undisturbed soil, 8. filling, 9. green clay, 11 a–b. tan, 14. stone wall; 15–16th cc.

tartoznak. A Molnár utcai 1. gödör alsó sötétbarna rétegében ennek az edényfajtának szinte minden típusából találtunk darabokat. A lábasedények, fazekak, bögrék külső oldalát fehér engobe, a belső oldalát zöld máz borítja, a magas korsók általában mázatlanok voltak (11. kép 5, 8, 10), (HOLL 1963, 351–352, 380, 78. kép). Ezek mellett a korszak jellegzetes edényei közé tartoznak az egészen vékonyfalú, fehér, szürkésfehér cserépfazekak. A különböző méretű edények jellegzetes, felhúzott szélű peremmel készültek (11. kép 1, 2), (HOLL 1963, 379, 77. kép). A XV. sz. második felében sárga cserépből is készültek ilyen fazekak, ezeknek a belseje és a pereme már sárga vagy barna mázas (11. kép 3, 10). Nem hiányoztak a leletek közül a nagy méretű, szürke, grafitos, redukált égetésű, osztrák import edények sem (11. kép 6, 7). Igen sok, szürke és barna, tál alakú kályhaszem töredéke is előfordult a leletek között. Anyaguk, méretük igen sokféle volt, hiszen különböző kályhákból származtak. Mázas kályhacsempe töredéket csak egyet találtunk, amely egy zöldmázas, zárt lapú, négytagú, centrális, vakmértűves díszítésű csempe sarokdarabja (14. kép).

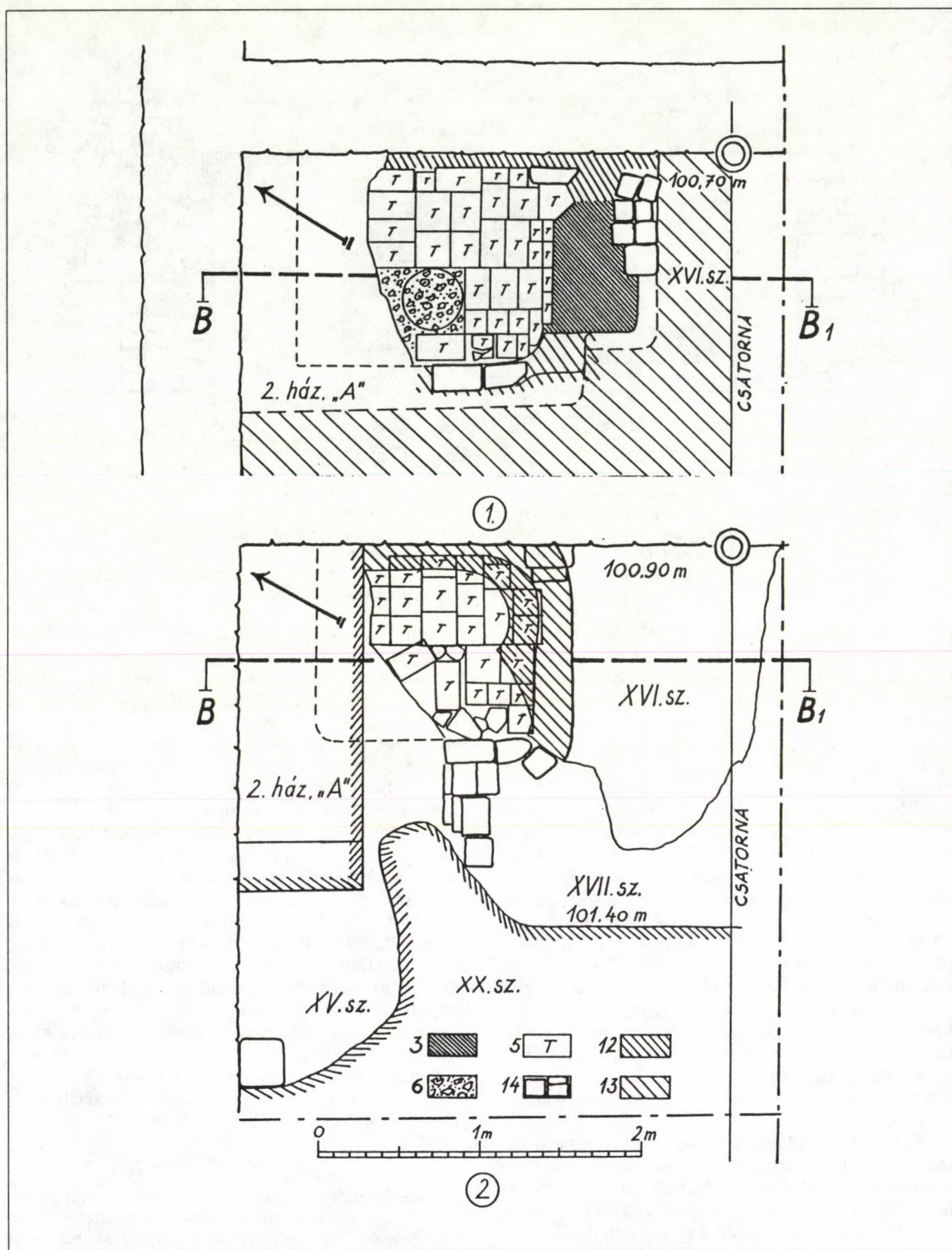
A mindennapi élet tárgytöredékeit tartalmazó szemetet a feltöltéshez szolgáló homokkal együtt öntötték a gödörbe. A rétegek híg halmazállapotára mutat, hogy néhány, nehezebb régészeti lelet a fekete rétegbe süllyedt. Például egy fazék legnagyobb fenékdarabja a fekete rétegben, és a hozzá törésfelülettel csatlakozó oldaltöredékei pedig a sötétbarna rétegben kerültek elő.

Annak érdekében, hogy a gödört újból használni tudják, a még mindig laza szerkezetű és nedves feltöltést 6–8 cm vastag, zöld agyagréteggel letapasztották.¹³ A feltárás idején a zöld agyagréteg felett világosbarna réteget találtunk. A 30 cm vastag réteg tónusában, összetételében ugyanolyan volt, mint a tapasztás alatti sötétbarna réteg. Ebből arra következtünk, hogy ebbe a rétegbe is ugyanazok a színező anyagok kerültek, mint az alsó sötétbarna rétegbe, de itt jóval kevesebb volt a színező anyagok mennyisége. A réteg színe egyben azt is mutatja, hogy a gödör a megújítás után csak egészen rövid ideig lehetett használatban. Az üledék mennyisége jelentéktelen lehetett, mert a 30 cm vastag réteg bár nedves, de szilárd halmazállapotú volt. A feltöltésbe dobált szemét megállt a réteg tetején. A XVI. sz. elejére inkább jellemző, belül sárga, barna, világoszöld mázas, külső oldalán sárgásfehér engobe-os, vékonyfalú fazekak töredékei mutatták a feltöltés, s egyben a gödör végleges megszüntetésének idejét.

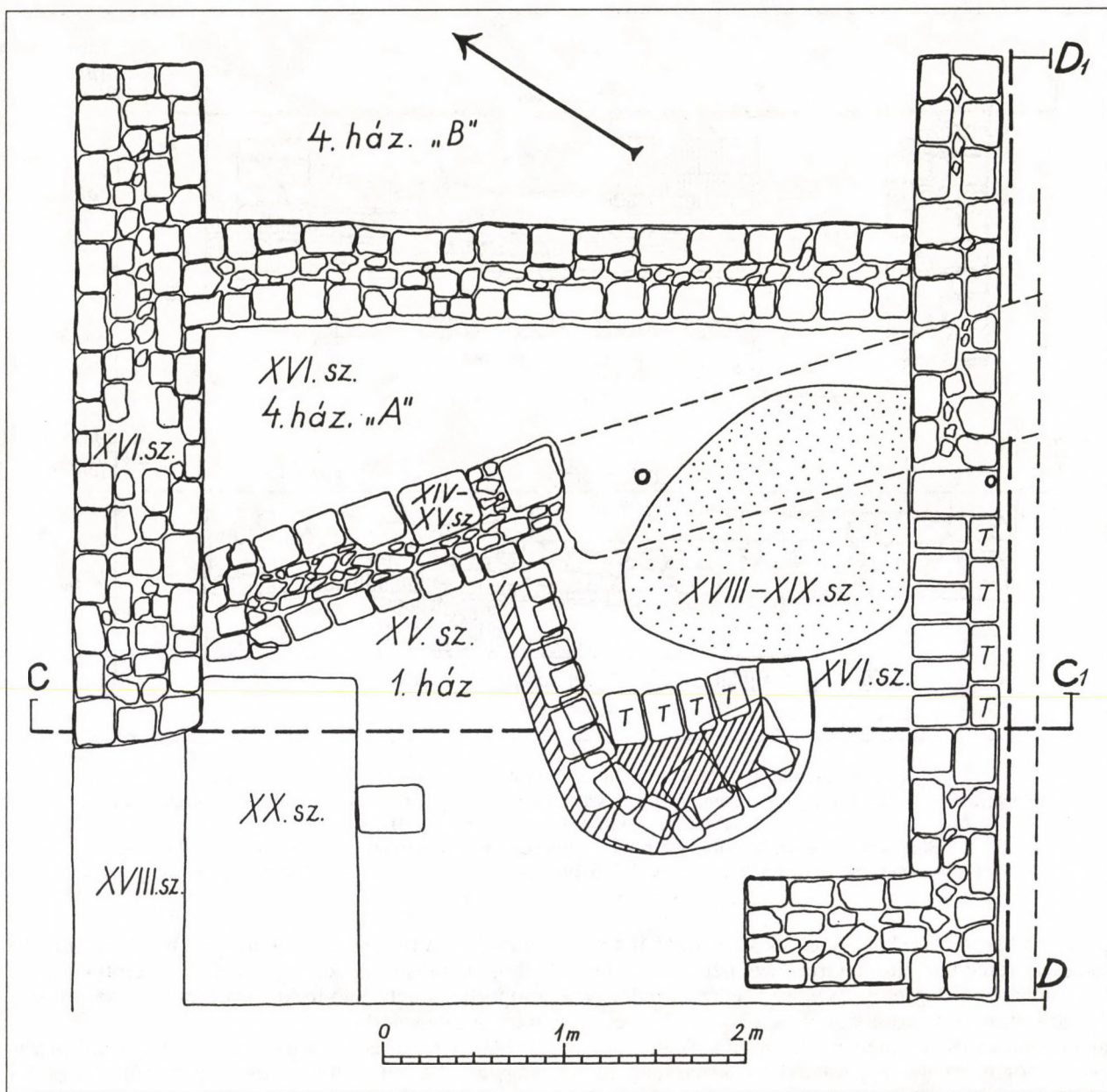
A világosbarna réteg felett a későbbi lakóház építésével kapcsolatos újabb feltöltések helyezkedtek el (18. kép 3, 4).

2. gödör

Egybeépítették az 1. gödörrel. A két gödör közötti válaszfal, amely a 2. gödör K-i oldala volt, teljes hosszában megmaradt. A gödör Ny-i oldala a jelenkori ház Molnár utcai homlokzati falának építése következtében teljesen elpusztult. Ezért a 2. gödör É-i fala is csak 4,4 m hosszan maradt meg, és mindössze 180 cm hosszú falcsonk maradt a D-i gödörfalból.

6. kép Budapest V. Molnár u. 36. A 2. ház kemencéi, XVI. sz.
Fig. 6 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Ovens of house 2; 16th c.

7. kép Budapest V. Molnár u. 38. Az 1. és a 4. ház feltárt részletei, XIV–XVI. sz.

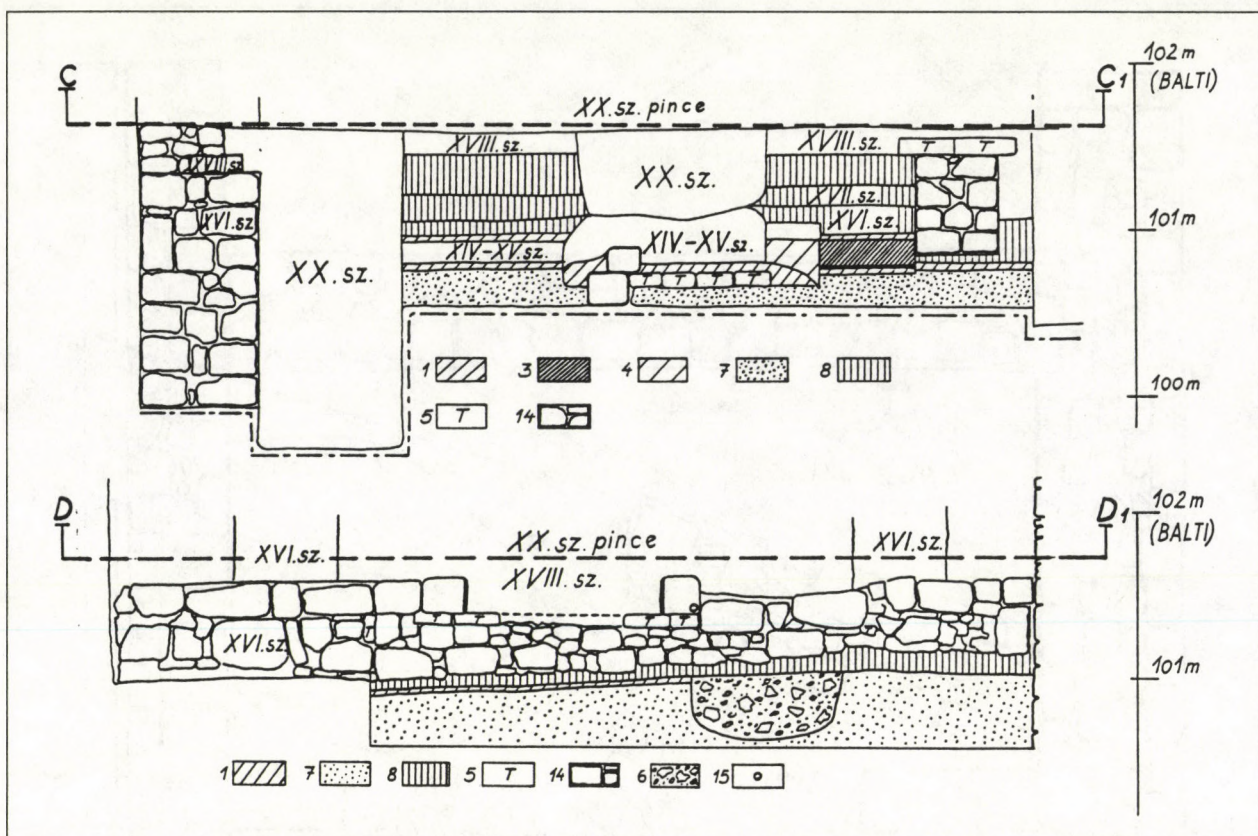
Fig. 7 Budapest 5th distr. 38. Molnár street. The excavated fragments of houses 1. and 4.; 14–16th cc.

A falak mindenütt 80 cm szélesek voltak. A gödör belső szélessége a K-i oldalon 5,5 m volt, hosszát az É-i fal mentén 4,4 m kiterjedésig rekonstruálhattuk, a gödörészlet alapterülete 24 m² volt.

Az újkori csatorna- és pinceépítkezésekkel a réteg-sor nagy része elpusztult, csupán a gödör ÉK-i negyedében maradt meg egy kb. 8 m²-nyi terület, amelyen a gödörbe épített, későbbi ház többször megújított kemencéje állt.

A gödör falának alját itt is a bolygatatlan, szürkészöld, vízzáró agyagrétegbe ásták. Bár nem sikerült olyan nagy területet feltárnunk, mint az 1. gödörben, mégis feltűnt néhány különbség. A gödör alján lévő,

koromfekete üledékben nem találtunk csontokat, vagy deszkadarabokat, bórdarabokat. Itt csak különböző vastagságú ágdarabokat, növényi szálabból, vagy fakéregszerű anyagból álló csomókat láttunk. A koromfekete, képlékeny halmazállapotú üledék kb. 20 cm vastagságtól fölfelé haladva alig érzékelhetően világosodni kezdett, és az 55 cm vastag réteg teteje már sötétbarna lett. Itt nem volt a barna rétegben agyagtapasztás, amely a barna réteget sötétebb és világosabb, lazább és tömörebb szerkezetű részekre választotta volna. A gödör alján lévő üledéket itt is homokkal töltötték fel. A réteg tetejére alakatlan, nagy köveket is bedobáltak, amelyek kissé belesűp-

8. kép Budapest V. Molnár u. 38. Az 1. és 4. ház maradványai közötti rétegek

Jelmagyarázat: 1. sárga agyag, 3. korom, faszén, 4. szürke agyag, 5. téglá, 6. épülettörmelék, 7. bolygatatlan talaj,

8. feltöltés, 14. kőfal, 15. érem XIV-XVII. sz.

Fig. 8 Budapest 5th distr. 38. Molnár street. Layers between the remains of houses 1. and 4. Legends:

1. yellow clay, 3. soot, charcoal, 4. grey clay, 5. brick, 6. house rubble, 7. undisturbed soil, 8. filling,

14. stone wall, 15. coin; 14-17th cc.

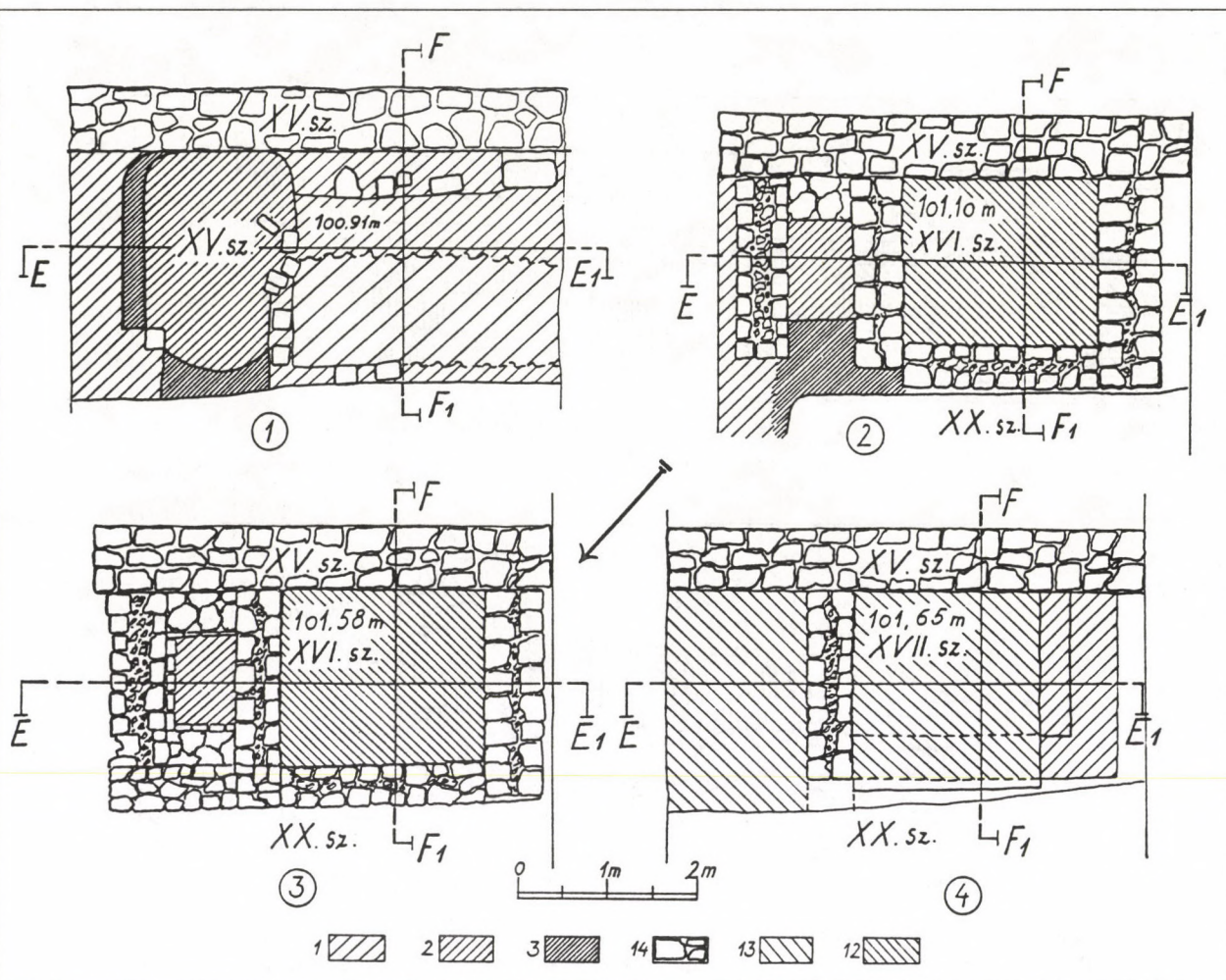
pedtek a barna homokba. A kövek között, tehát a sötétbarna réteg tetején háztartási szemét volt, amelyben néhány, jellegzetes, XV. sz-i edénytöredék is előfordult. A legfontosabbak itt is a XV. sz. 2. felében megjelenő vörös cserépedények darabjai. Belül mázas fazék, bögre, magas, mázatlan korsók darabjai (12. kép 1, 7) mellett vékony falú, fehér és szürke fazekak, bögrék peremdarabjai (12. kép 9, 10) és egy sárga cserépkancsó válldarabja voltak az érdekesebb darabok (12. kép 8). Ebben a leletegyüttesben is volt több, szürke, redukált égetésű, grafitos, osztrák edény, egy fazék fültöredékén kereszt alakú bécsi műhelyjegy látható (12. kép 2, 6), (HOLL 1955, 163-171).

A kerámialeletek alapján úgy tűnik, hogy mind a két gödört a XV. sz. vége felé feltöltötték. A gödrök további használatával kapcsolatban azonban kisebb bizonytalanság lehetett, hiszen az 1. gödörben a feltöltést letapasztották, és a gödört egy rövidebb ideig tovább használták.

A gödrökben talált régészeti leletek két csoportra oszthatók. A feltöltésbe dobált, XV. sz. végi, másodlagos helyzetben lévő tárgyakat már ismertettük, a gödrök és velük a műhely megszűntetésének az idejét

mutatják. A magyar középkori iparkutatás szempontjából azonban sokkal fontosabb a leletek másik csoportja, amely a gödrökben végzett munkafolyamatokhoz kapcsolódik.

Már a feltárás folyamán tisztában voltunk azzal, hogy mind a két gödör az itteni vargaműhely egy-egy cserzőgödre. A gödrök alján lévő legalsó rétegek eltérő tartalma pedig azt jelezte, hogy a gödrökben különböző eljárásokkal végezték a bőrök cserzését. Az 1. gödör alján lévő deszkadarabok az ún. besüllyesztésre emlékeztetnek, amelynek során először a gödört félig megtöltötték cserzőlével. Ezután a bőröket a cserzőanyaggal rétegezve deszkára rakták, és beleeresztették a gödörbe. Ha a gödör megtelt, a bőröket fával betakarták, és cserzőanyagot raktak rá. A süllyesztést többször megismételték. A 2. gödörben valószínűleg az ún. teregetéses módszerrel dolgoztak. A gödör fenekére kilúgozott cserzőanyagot raktak, amelyre friss, darabokra vágott, zúzott, őrölt csert szórtak. Ráterítették egy sor bőrt, erre ismét darabolt csert hintettek, majd ismét egy sor bőr következett. A darabolt cserrrel meghintett bőrrétegekkel megtöltötték a gödört. A bőrök tetejére vastag cserréteget szórtak, s a gödört

9. kép Budapest V. Molnár u. 38. 1: izzasztó kemence, XV. sz.; 2–3: gazdasági épület és kemence, XVI. sz.; 4: a 6. ház, XVII. sz. Jelmagyarázat: 1. sárga agyag, 2. vörös agyag, 3. korom, faszén, 12. fekete padló, 13. sárga padló, 14. kőfal

Fig. 9 Budapest 5th distr. 38. Molnár street. 1: sweating oven, 15th c.; 2–3: outhouse and oven, 16th c.; 4: house 6., 17th c., Legends. a. yellow clay, 2. red clay, 3. soot, charcoal, 12. black floor, 13. yellow floor, 14. stone wall

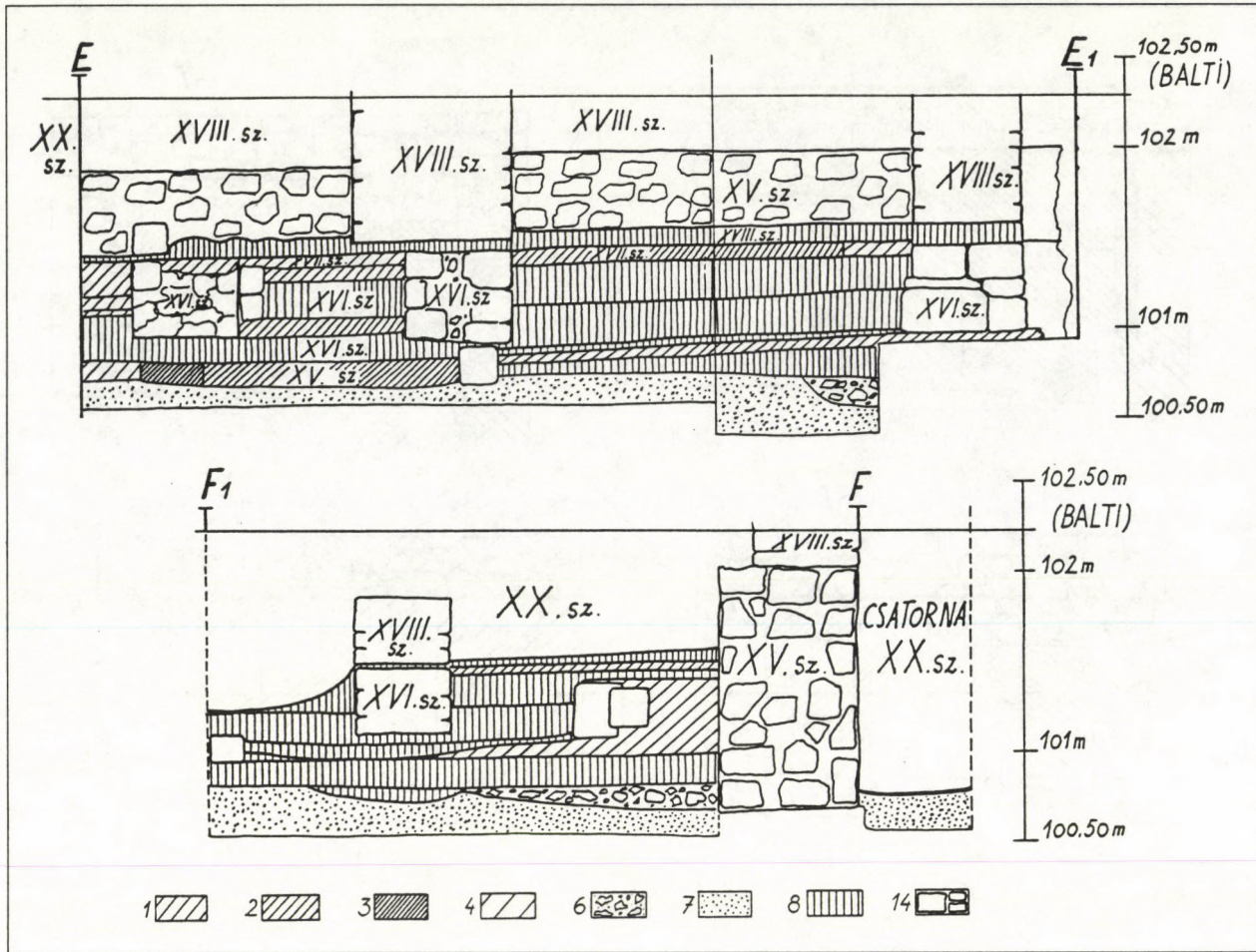
feltöltötték vízzel, vagy cserző lével. A gödört deszkával lefedték, és a bőröket szükség szerint hosszabb ideig, hónapokig, a gödörben hagyták. A szükséges idő letelte után a gödört kiürítették, az elhasznált cserző anyagot eltávolították, majd az előzőkhöz képest fordított sorrendben a bőröket ismét beteregették. Addig forgatták a bőröket, amíg a kívánt minőséget el nem érték (FRECSKAY 1882–84).¹⁴

A gödörök alján felgyülemlett, sűrű, koromfekete, feljebb sötétbarnára világosodó üledék valójában az utolsó cserzésből megmaradt, elhasznált cserzőlé volt. A vízben oldódó és a cserzés folyamán kémiai változásokon átment cserzőanyagok fajsúlyuk szerint ülepedtek le, a besűrűsödött, koncentrált fekete oldatban kevesebb, a világosabb, sötétbarna lében pedig jóval nagyobb mennyiségben megmaradtak a cserző-növények darabokra vágott, cserzésre alkalmas részletei. A vargák által használt cserzőanyagokat a

Kárpát-medencében is őshonos, csersav tartalmú növényekből, elsősorban szömörce félékből, különböző tölgy és fenyőfa fajták kérgéből, terméséből, leveleiből stb. készítették. Gyakran használták a fűzfát és a nyírfát is. A növényi eredetű cserzőanyagokat, amelyek barnára színezték a bőröket, a XV. sz. folyamán a vargák használták, szemben a tímárokkal, akik a cserzéshez timsót használva, fehér bőröket készítettek (GÁBORJÁN 1962, 118–120).

3. gödör

Az egybeépített, 1. és 2. cserzőgödör D-i oldalától 9 méterre egy olyan, 5,8 m hosszú falszakaszt találtunk, amely ugyancsak 80 cm széles volt, azonban a fal alja a szürkészöld agyagrétegben, az 1. és 2. gödörnél megfigyelt mélységnél 90 cm-rel magasabban került elő. A falrészlet a 3. gödör E-i falából maradt meg, a gödör többi részlete az újkori, Molnár utca 40. sz. ház építésével teljesen elpusztult. D-i oldalán az újkori-

10. kép Budapest V. Molnár u. 38. A kemencék és a gazdasági épület maradványai közötti rétegek
Jelmagyarázat: 1. sárga agyag, 2. vörös agyag, 3. korom, faszén, 4. szürke agyag, 6. épülettörmelék, 7. bolygatatlan talaj, 8. feltöltés, 14. kőfal; XIV–XVII. sz.

Fig. 10 Budapest 5th distr. 38. Molnár street. Layers between the ovens and the remains of the outhouse.

Legends: 1. yellow clay, 2. red clay, 3. soot, charcoal, 4. gray clay, 6. house rubble, 7. undisturbed soil, 8. filling, 14. stone wall; 14–17th cc.

ban egy 100 cm széles szennyvízcsatorna húzódott, téglafalát hozzáépítették a középkori falhoz (19. kép 1). A csatorna alatt a török kiűzése utáni, XVII. sz. végi tereprendezés nyomait tártuk fel.

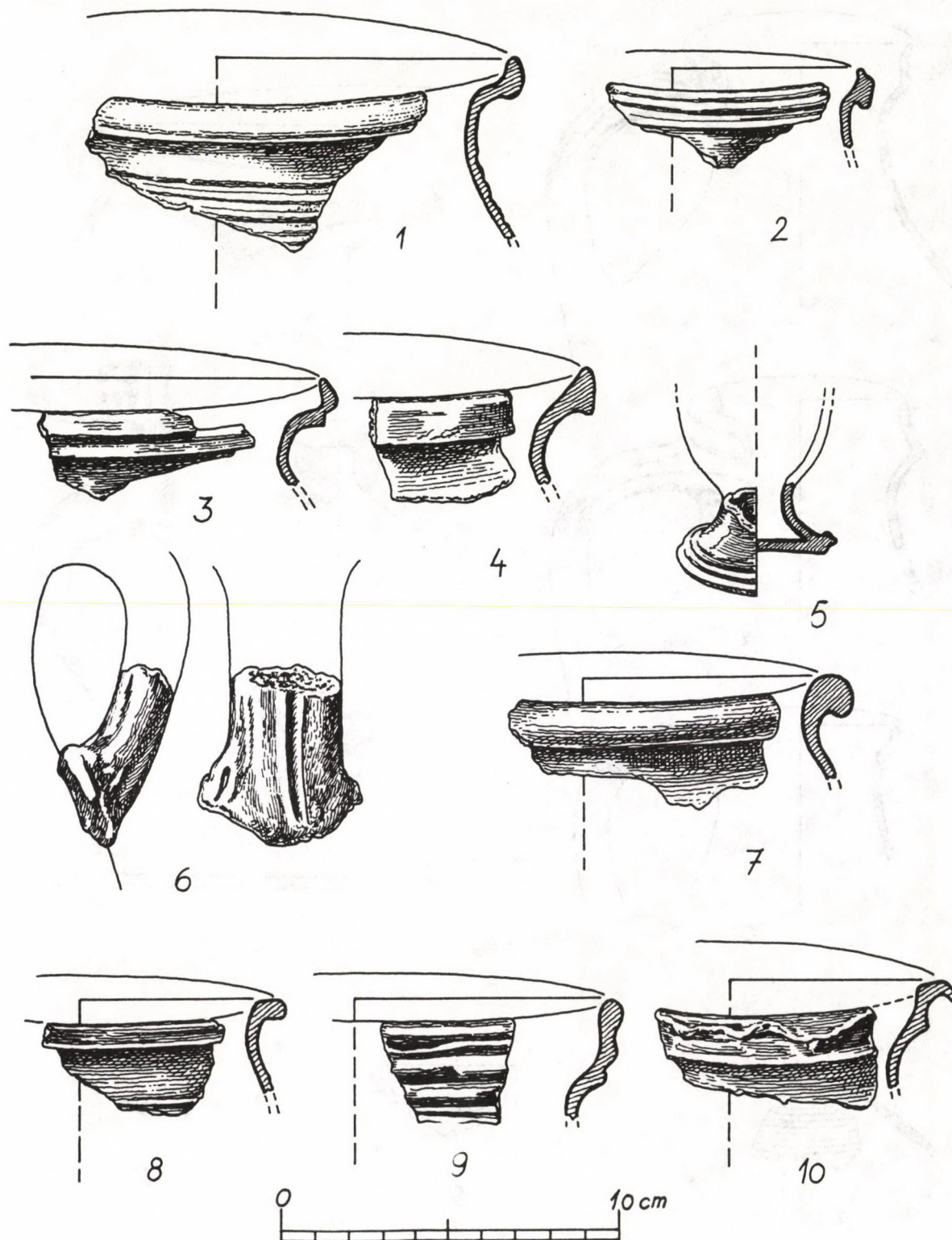
A feltöltésben feltűnően sok, különböző méretű, típusú, török kályhaszemtörődék volt. Az újkori feltöltés alatt a bolygatatlan, szürkészöld agyagréteg bukkant elő, lehetséges, hogy ebben a mélységben volt a középkori gödör alja. A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem lehet meghatározni, hogy a bőr kikészítésének melyik folyamatát végezték ebben a gödörben (2, 9, 10. kép).

Bár a falrészlet az 1. és 2. gödör falaival teljesen azonosnak látszott, egy dologban mégis eltért azoktól. A gödör, illetve a falrészlet É-i oldalát ugyanazzal a habarccsal, amelyik a falazó köveket összetartotta, vastagon bevakolták, a vakolás a fal aljáig leért. A bevakolt falhoz egy nagy kiterjedésű, ún. izzasztó kemencét építettek.

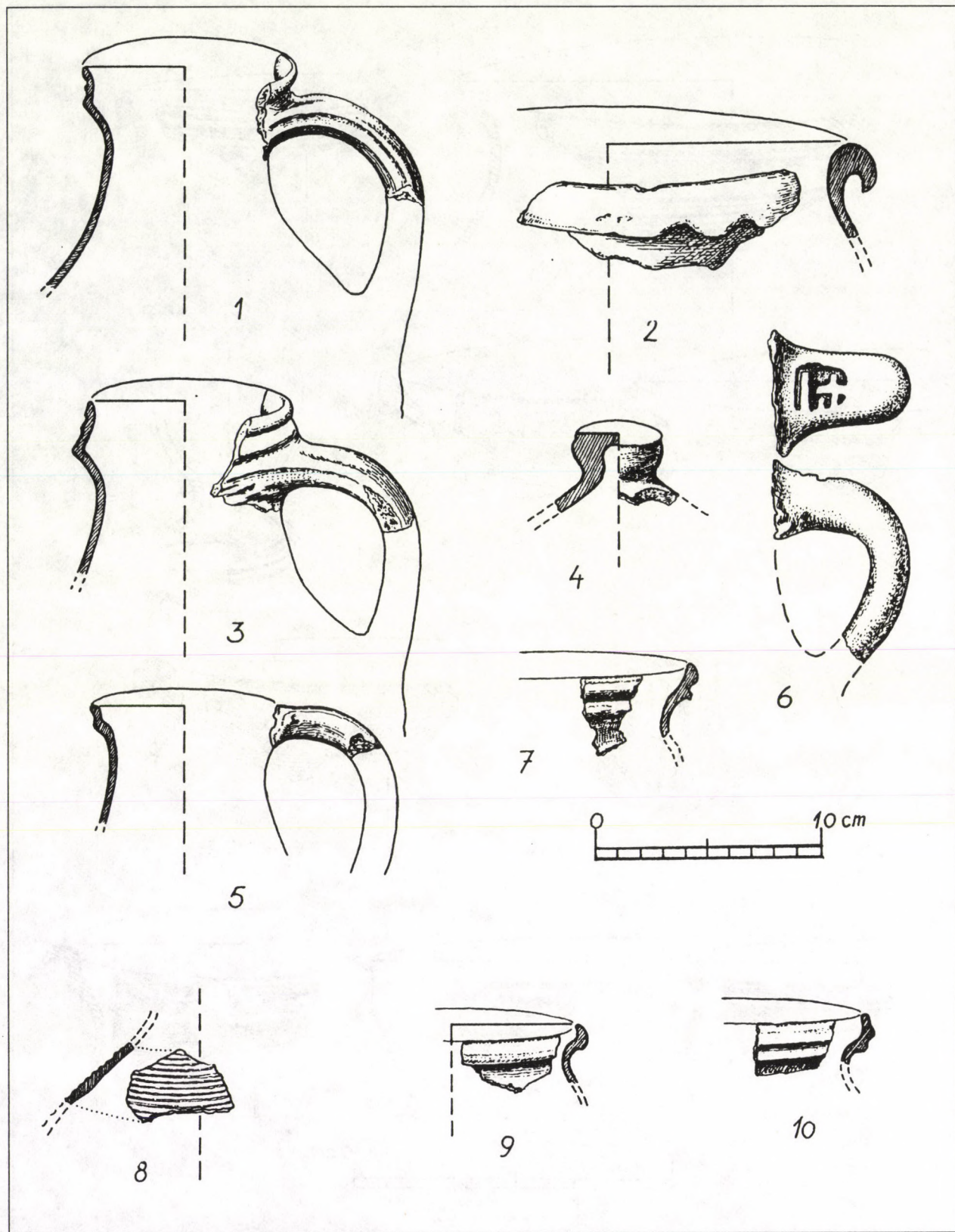
Kemence

A földbemélyített, szokatlanul nagy méretű, a tudományos irodalomból eddig ismeretlen alaprajzú kemence a Molnár utca 38. sz. telek D-i oldalán helyezkedett el, s egybeépült a 3. műhelygödör É-i falával. A kemence tüzelőtere a bolygatatlan, szürkészöld agyagrétegen feküdt, az izzasztó tér alatt előkerült az 1. sz. lakóház K–Ny-i irányú falhelye, D-i oldalán egy épülettörmelékes feltöltés részletét figyeltük meg.

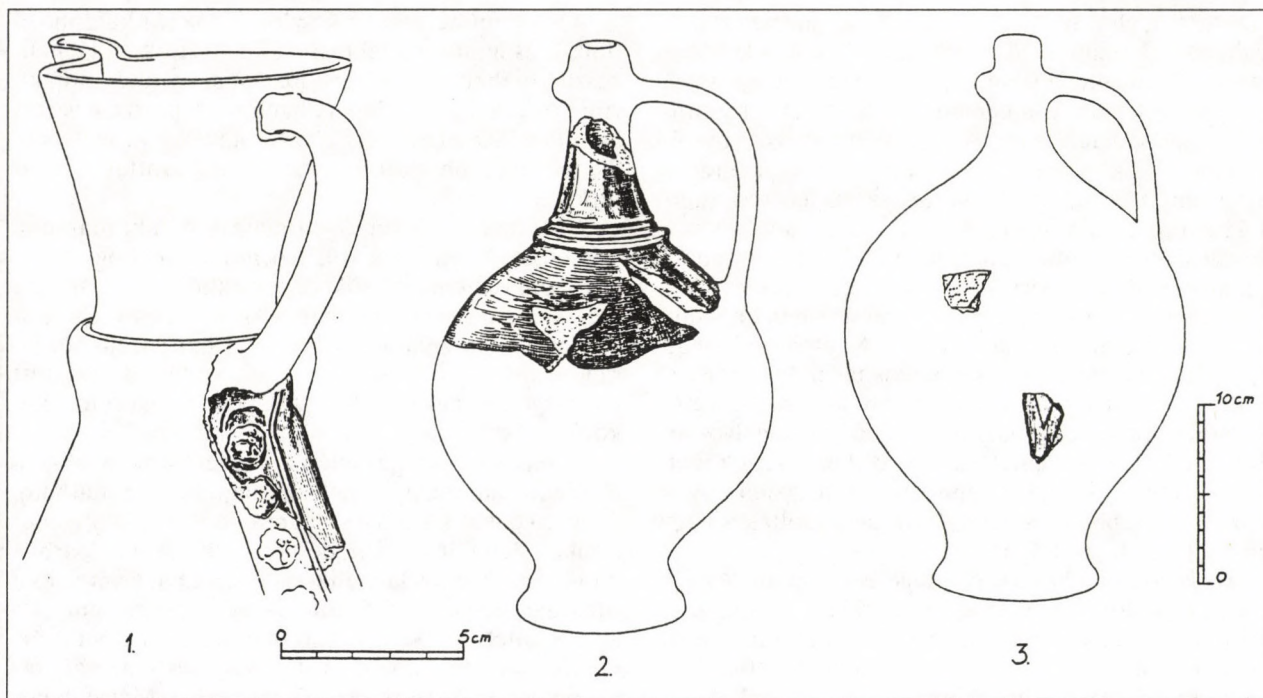
A kemence teljes egészében elfoglalta az itt feltárható, 540 cm hosszú és 320 cm széles területet. D-i oldalát a 3. műhelygödör fala alkotta, K-i oldalából 35 cm magasan megmaradt a tüzelőtér fala, amelyet sárga, kályhasagyagból tapasztottak. Az É-i oldal külső szélét, és a kemence itteni előterét egy 160 cm széles, újkori csatornaárok tette tönkre. Teljes egészében elpusztult a Ny-i oldal, amikor a jelenkori lakóház Molnár utcai homlokzati falát megépítették. Így nem ismerjük az izzasztó tér teljes hosszát. A kemencét a későbbi,

11. kép Budapest V. Molnár u. 36. Edénytöredékek az 1. gödörből, XV. sz. vége
 Fig. 11 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Sherds from pit 1., end of the 15th c.

12. kép Budapest V. Molnár u. 36. Edénytöredékek. 1–2, 6–10: 2. gödör, XV. sz. vége; 3–5: 1. gödör, XVI. sz. eleje
 Fig. 12 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Sherds. 1–2, 6–10: pit 2., end of the 15th c.; 3–5: pit 1., beginning of the 16th c.

13. kép Budapest V. Molnár u. 36–38. Több színű mázas, díszedények töredékei, XVI. sz. eleje

Fig. 13 Budapest 5th distr. 36–38. Molnár street. Fragments of multicoloured, glazed decorative vessels, beginning of the 16th c.

középkori építkezések miatt nagy mértékben elbontották, az É-i oldalt kivéve csak a tapasztott padlók, s rajtuk a legalsó kövek maradtak meg. A XVII–XVIII. sz-i feltöltések alatt a 3. műhelygödörhöz épített, vastag kemencefal 45 cm magasan megmaradt.

A kemence építésének első fázisában a XV. sz. közepi járórszinthez képest kb. 50 cm mély, téglalap alakú alaprajzú gödröt ástak, s ezután ebben felépítették ezt a jellegzetes ipari kemencét (9. kép 1; 10. kép).

A kemence K-i részét a 3. műhelygödör falára merőleges tengelyű, 240 cm hosszú, és 185 cm széles, lekerékített sarkú téglalap alakú alaprajzú tüzelőtér alkotta. Vörösre égett, tapasztott padlója 14–16 cm vastag volt, D-i szélét hozzáépítették a 3. műhelygödör falához. A szembenlévő, É-i oldala a kemence szájában félköríves lezáródású volt. A vörös agyapadló K-i oldalán, a tüzelőtér teljes hosszában egy 40 cm széles, 8–10 cm mély, sekély mélyület húzódott, amelyben a feltárás idején 30 cm vastag, kormos faszén réteg magasodott. A kemencepadlóról ide kaparták össze a félig égett, vagy még parázsló fadarabokat. A tüzelőtér, illetve a kemence K-i főfalából a sárga, kályhásagyag tapasztás csekély részlete maradt meg, amely 30–35 cm széles volt. A műhelygödör falánál 35 cm magasan megmaradt a K-i kemencefal csonkjá. A leomlott részben egy 25x20 cm alapterületű kváderkő lenyomatát figyeltük meg, ez alapján feltételeztük, hogy a kemence főfalait körben kövekből építették. A későbbi építkezések miatt a kemence K-i falát a kváder lenyomatig lebontották, a fal eredeti alapozása a kemencefal töredéke alatt helyenként csak 4–5 cm vastagságban maradt meg. A döngölt, összetört kemencefal nagy része szétterült a kemence külső oldalán. Felszedése után előtűnt a K-i fal agyagalapozása, 30–35 cm széles volt, de a kemence ÉK-i sarkánál közel 100 cm szélességűre megvastagodott.

A kemence szájánál a K-i fal belső oldalán 45 cm széles farsarok volt agyagból, amelybe egy 14 cm élű, kockakő volt betapasztva. Ennek a kockának a sarkától indult a vörös kemencepadló lezáródásának félköríve. A kemence nyakát valószínűleg ilyen kockakövekből építették.¹⁵ A kemence nyakát alkotó falak alapozását 40, illetve 50 cm hosszúságban találtuk meg, benne, a kemencepadló félköríves lezáródása előtt 15–20 cm vastag rétegben kormos hamu fedte az átégett bolygatatlan talajt. A tüzelőnyílás 120 cm széles volt.

Az egész kemence funkciójának a meghatározását a tüzelőtér Ny-i falának építésmódja tette lehetővé. Ez valójában egy 24–26 cm széles sárga, kályhásagyagba tapasztott kőfal volt. A 12 cm élű kockakövek tüzelőtérbe eső oldalán vörösre égett a tapasztás, a többi helyen sárga maradt. A kemence tüzelőtérét és az izzasztótérét elválasztó fal nem zárta le teljes hosszában a tüzelőtér, a kemence D-i főfala előtt 80 cm széles nyílás maradt rajta. A tüzelőtérből ezen keresztül átáramlott a meleg levegő, és átlöbögtek a lángok is. Az izzasztó tér sárga agyapadlója közvetlenül a nyílás előtt 2–4 cm vastagságban átégett, majd az égésréteg fokozatosan elvékonyodva az izzasztótér közepe táján megszűnt.

Az izzasztótér a tüzelőtér Ny-i oldalára építették, hosszanti tengelye merőleges volt a tüzelőterre. Külső szélessége azonos volt a tüzelőtér hosszával, hosszúságát nem ismerjük, mert mint említettük, Ny-i oldala elpusztult a későbbi építkezésekkel. D-i, 40 cm széles, világossárga agyagfalát a 3. műhelygödör falára ta-

pasztották, ahol az 40–45 cm magasságban meg is maradt. Belső szélén különböző méretű kváderköveket találtunk, amelyeket úgy tapasztottak az agyagba, hogy felső lapjuk, és a kemence belső terébe néző oldaluk egy síkban legyen. A kövek tetején vékony rétegben sárga agyagot találtunk. Ez a kemence megszüntetése utáni időszak tapasztása lehetett, mert a kiszáradás után lepergett a kövekről, miközben a kövek szinte mozdíthatatlanok maradtak az agyagban. Ez arra mutatott, hogy a kövek teteje szabadon maradt az izzasztó térben, és a kemence felmenő fala csak a kövek mögött magasodott. Az agyagpadkában egymástól meglehetősen szabályos távolságra helyezkedtek el a nagyobb és a kisebb kövek. Az első, 32x40x30 cm-es kő a tüzelőtértől 50 cm-re helyezkedett el, 150 cm-re építették a következő nagy követ, ezt később egy falba is beépítették. A nagyobb kövek között a kisebb kövek nagyjából harmadolták a nagy kövek közötti távolságot.

Az izzasztótér belső szélessége 185 cm volt. Az É-i oldalon is előkerültek az agyagba rakott kövek, vagy azok lenyomatai. A tüzelőtértől 50 cm-re állt az első kockakő, majd mellette egy hasonló, mindkettő pontosan szembenállt a D-i oldalon lévő kövekkel. A kemence főfala az újkori bolygatások miatt nagyon megrongálódott, de feltételezhetjük, hogy a köves padka mögött valószínűleg a K-i falhoz hasonló, kályhaságyba tapasztott kváderek álltak.

Az izzasztótér alja átlagosan 16–18 cm vastag, rétegesen felváltó, sárga agyagpadló volt. É-i felét a későbbi időben összetörték, darabjai a feltöltés földjével keveredtek (9. kép 1, 10. kép). Az izzasztótér rakodónyílását sajnos nem találtuk meg.

A kemence a bőrkészítés folyamatában a szőrtelenítés előkészítésére szolgált. A feldolgozásra kerülő, lenyúzott bőroket először megtisztították, vízben áztatták, hogy a szennyeződések, és a besózásnál használt só kiázzon. Közben a bőroket mechanikai úton megpuhították. Ezután következett a szőrtelenítés, amelyet meszezéssel, vagy izzasztással végeztek. Mindkét eljárás célja az volt, hogy a bőr megpuhuljon, és könnyen elérhesse a szőrt.

Az izzasztás folyamán a vizes bőroket sűrűn egymásra fektetve az izzasztóba rakták, ahol a bőroket addig melegítették, amíg a szőrtelenítéshez az szükséges volt. Ezért az izzasztó kemencében a falak mentén padkának kellett lenniük, amelyekre deszkákat, vagy gerendákat helyeztek, s ezekre teregették a vizes bőroket. Az izzó parázs biztosította a meleg levegőt, amely a tüzelőtérből egy nyíláson át áramlott a bőrokhöz.

Közvetett adatok, például az 1. cserzőgödörbe szemétként bedobott, nagyobb mennyiségű kutyaürülék azt mutatja, hogy a Molnár utcai műhelyben meszezéssel is végezték a szőrtelenítést. Azért, hogy a bőr ne maradjon merev és törékeny, a bőrben visszamaradt meszet teljes egészében el kellett távolítani. Ezt pácolással érték el, s erre különböző, főként madár és kutya ürülékből készített ganéj-pácokat használtak (FRECSKAY 1882–84).¹⁶

A vargaműhelyekben készült bőrokból különböző típusú, és minőségű lábbeliket készítettek. A lábbelikészítő műhelyek zöme azonban nem itt, a városon kívüli bőrfeldolgozó telepen, hanem az iparosok városi házaiban lehetett, ahol a kész termékek, bőro, lábbelik, megfelelőbb körülmények között jutottak el a vásárlókhoz.

A Molnár utcai cserzőgödörbe dobált bőrdarabok szintén műhelyhulladékok, azt mutatják, hogy a kopott, tönkrement lábbelikből, ruhákból stb. kivágták a még használható darabokat, s azokat különféle módon újra felhasználták. A nyesett, vágott szélű bőrdarabok műhelyhulladékok, s az eddig bemutatott jelenségekkel együtt a XV. sz.-i, pesti varga céh széles körű tevékenységét mutatják.

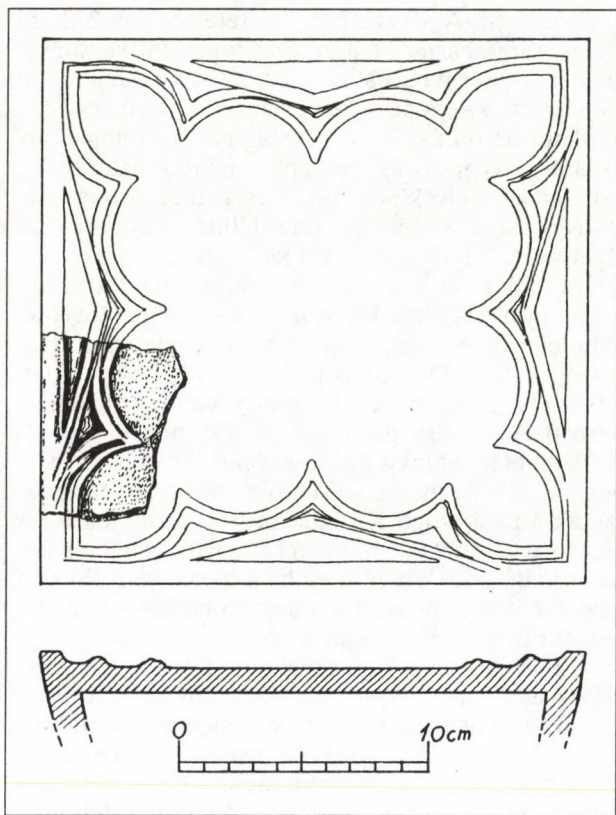
A régészeti megfigyelések megerősítik azokat a történeti adatokat, amelyek alapján kimutatható, hogy a pesti kézműves ipar a XV. sz. negyvenes éveiben lendületes fejlődésben volt. A bőriparban mind a két bőr- és lábbelikészítő szakma, a varga és a tímármesterség is virágzott. A két szakma művelői között, illetve e két szakma magyar és német származású mesterei között pedig már éles szakmai versengés folyt. A pesti céhszabályzatokat Magyi János XV. sz. végi formuláskönyve őrizte meg, s ezek között a vargák 1444-es céhszabályzata a legkorábbi. A magyar tímároké az 1460-as években keletkezett. Figyelemreméltó, hogy két évvel később, 1446-ban, az igen sok bőrt feldolgozó íj-, pajzs-, szíj-, nyíl-, tegez- és nyereggyártók közös céhéről is tudomásunk van (KUBINYI 1973, 114–123, 169). Okkal feltételezzük, hogy a mai Molnár utcában feltárt ipari építmények a pesti vargák műhelyéből származtak, és ez a műhely 1444-ben már teljes kapacitással működött.

A vargaműhely megszüntetése, mint ahogy a megépítése is a középkori Pest újabb, XV. sz. végi fellendülésével volt kapcsolatban. A XV. sz. utolsó negyedében, Mátyás király uralkodása alatt felépült a későközépkori városfal, és a vargaműhely a város belterületére került, a városnak a Duna és a városfal által alkotott, DNy-i sarkát foglalta el (ÍRÁSNÉ 1987, 199–225). Ez az új topográfiai helyzet a műhelynek ezen a helyen való megszüntetését eredményezte. A gödörket, a kemencét és a köztük lévő szabad területeket feltöltötték, a műhely egész területét telkekre, házhelyekre osztották. Ekkor keletkezett az egész mai Havas utca-, Váci utca-, Fővám tér-, Molnár utca által határolt telektömb középkori eredetű, máig fennálló telekbeosztása (11, 2. kép).¹⁷

III. periódus. XV–XVI. század fordulója – 1541

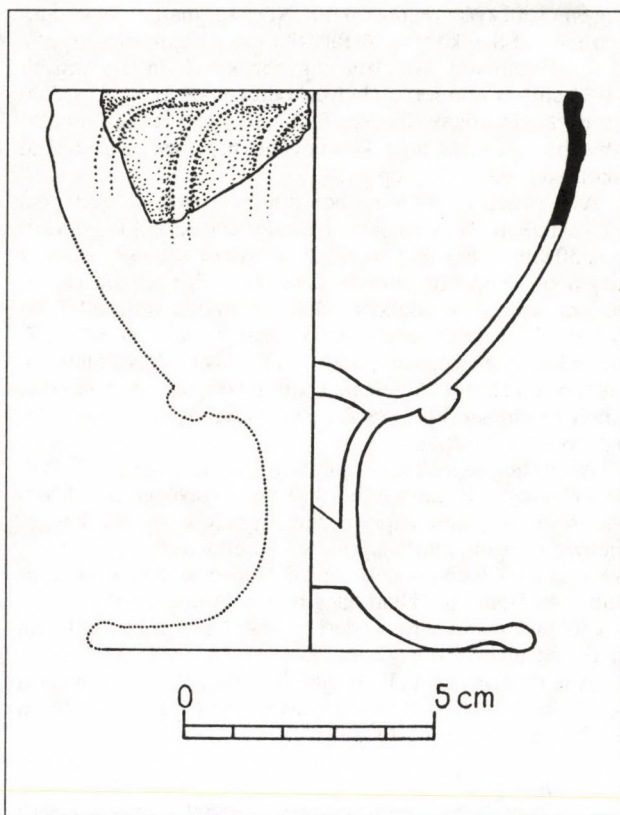
2. Lakóház

A Molnár u. 36. sz. alatti házat a telek D-i oldalára építették, K–Ny-i irányú, D-i főfala a telekhatáron állt. A megszüntetett műhely területén kimért telkek 10 m széles házhelyek, résztelkek voltak.¹⁸

14. kép Budapest V. Molnár u. 36. Kályhacsempe töredéke, XV. sz. vége

Fig. 14 Budapest 5th distr. 36 Molnár street. Fragment of a stove time, end of the 15th c.

15. kép Budapest V. Molnár u. 36. Üveg pohár töredéke, XVI. sz. eleje

Fig. 15 Budapest 5th distr. 36. Molnár street. Fragment of a glass, beginning of the 16th c.

A ház É-i oldalán szabadon maradt terület, a 4 m széles udvar középkori rétegei az újkori mélypince építésével megsemmisültek.

A lakóház É-i főfalát a feltöltött műhelygödrök belsejébe építették, ezzel az 1. gödör szabálytalan alakú ÉK-i sarkát el-tüntették a feltöltésben. A ház főfalait az újonnan kialakított középkori utcára – mai Molnár utcára – merőlegesen építették, és így a 2. lakóház tájolása az 1. házhoz képest néhány fok híján majdnem derékszögben elfordult (2, 3. kép).

A ház építésénél valószínűleg problémát jelentettek a műhelygödrök, de mégsem bontották el, hanem bizonyos magasságig feltöltötték azokat, és a falak egy részét alapfalként beépítették az új házba. Így a ház D-i fala, az utcai „A” helyiség és a hozzá kapcsolódó udvari „B” helyiség közötti válaszfal, és a „B” helyiség K-i fala teljes egészében a műhelygödrök falaira épült. A ház utcai, Ny-i főfala a jelenkori építkezésekkel teljesen megsemmisült. A feltárt helyiségek É-i fala teljes hosszában a cserzőgödrök belsejébe hordott feltöltésre épült.

A gödrök és a műhely egyéb épületeinek használható, bontott kőanyagát felhasználták az építkezésnél, ezért eltérő a házfalakban lévő falazó kövek nagysága és minősége. Ez különösen jól látszik a legjobban megmaradt É-i falban, amely a feltárás idején 50 cm széles, 10

m hosszú, és 120 cm magas volt. Az e periódusból való, D-i házfalból csak a két helyiség közötti válaszfalnál maradt meg egy 2 méteres szakasz, a többi részlet későbbi, török építkezésből származik. A „B” helyiség K-i falát az 1. gödör falára építették, a külső falsíkot egy újkori mélypince kialakításával lefaragták.

A régészeti kutatás során elbontottuk a ház D-i falához épített újkori szennyvízcsatornát, és kiderült, hogy a csatorna többszöri átépítésével az „A” helyiség rétegei csaknem teljes egészükben, a „B” helyiség rétegei pedig jelentős mértékben elpusztultak (3. kép).

„B” helyiség

A lakóház építésének pontosabb idejét a „B” helyiség belső terének kutatásával sikerült meghatározni.

Az 1. cserzőgödör felső, barna üledékét homokkal feltöltötték. A réteg tetején 12–13 cm vastagságú, tégladarabokat is tartalmazó, szemetes, fekete földet terítettek szét. Ebben a XVI. sz. elejére jellemző, belül barna, zöld, sárgamázás fazekak jellegzetes peremtöredékei és más XVI. sz. eleji, házikéramia edények darabjai kerültek elő (12. kép 3–5). Majd világosszürke, agyagos földet hoztak, amelyet nagyon keményre dörgöltek, vastagsága 30 cm volt. Erre a rétegre épült a ház É-i zárófala (4. kép).

Nagyobb, egymás mellé rakott, hasított kövekből álló kő-sor volt a fal alapozása. A járószint feletti falat különösen

nagy méretű kváderekből rakták. Négy sor maradt meg, minden sorban 8–9 kő volt. A falsíkba eső oldaluk mérete 35–40x23–23 cm volt. Az ettől nagyobb kövek (a legnagyobb 62x34 cm) az alsó sorban helyezkedtek el. A fal külső szélén kisebb kövek voltak (28–32x18–22 cm), amelyeknek a belső kövekhez igazodva, hol a keskenyebb, hol a szélesebb oldala alkotta a falsíkot (18. kép 1–2).

A D-i zárófal, amely egyben a szomszédos, Molnár utca 38. sz. telken álló, középkori házzal volt összeépítve, ugyancsak 50 cm széles volt. Csúpán 2 m hosszú szakasza maradt meg a két helyiséget elválasztó fal D-i vége közelében. A 80 cm széles cserzőgödör falára építették, így a XVI. sz. eleji házfal mindkét oldalán 15 cm-es falkiugrás maradt. A K-i fal 60 cm szélességben maradt meg, külső oldalát, mint korábban említettük a jelenkorban lefaragták. A válaszfal, amely ugyancsak 50 cm széles volt, a cserzőgödör válaszfalának Ny-i szélére épült.

A „B” helyiségnek tehát mind a négy fala megmaradt. Belső szélessége 440, hosszúsága 430 cm volt. Négyzethez közel álló, rombusz alakú alaprajza volt. A helyiség padlóját a keményre döngölt, szürke agyagos földréteg teteje alkotta. (A XVI. sz. eleji feltöltés az E-i zárófal külső oldalán is megmaradt.) Az ÉNy-i sarokban nagy méretű, durván faragott kövekből álló lejárát helyezkedett el, négy lépcsőfokból állt, alja az É-i fal aljával volt egy szinten.

A feltárás idején a „B” helyiségben és a külső, É-i oldalon XVII–XVIII. sz.-i feltöltést találtunk, amelyre ráépítették a XVIII. sz.-i ház pincepadlóját (4. kép, 18. kép 1).

„A” helyiség

A 2. cserzőgödör rétegeit lezáró, alakatlan nagy kövekre ugyanazt a szürke, agyagos földet hordták, mint amelyből az 1. gödörben lévő, 30 cm vastag, döngölt réteg állt. A szürke föld vékony rétegben beborította a köveket és az „A” helyiség padlóját alkotta (3. 5. kép, 19. kép 2).

Mivel a helyiség Ny-i, Molnár utcai homlokzati fala megsemmisült, nem ismerjük a teljes hosszát. Az É-i fal 450 cm hosszban maradt meg, a bontott falvég előtt húzódott a jelenkori pincefal. Két szélén kváderkövekből állt, de az itteni kövek mérete átlagosan csak 20–30 cm volt. A szabályos kváderek között törött darabok, és méretben a kváderekhez hasonló törtkövek is előfordultak. Ilyen szerkezete volt a D-i falnak, és a válaszfal járósínt feletti részének. A válaszfal Ny-i szélé túlnyúlt a cserzőgödör falán és az „A” helyiségben 120 cm mélységig egy sor kőből álló köpenyfallal alakították. A helyiség ÉK-i sarkában látható volt, hogy a köpenyfal egybeépült az É-i fallal. A köpenyfal aljánál az ÉK-i sarokban kemence helyezkedett el. Ennek ellenére, a félig földbe épített, nedves talajú helyiség nem lakás céljaira szolgált, a „B” helyiséggel együtt különböző rendeltetésű pincék lehettek (5. kép).

Kemence

1. periódus. A kemence méreteinek pontos meghatározását nagyban megnehezítette, hogy a falsarokban egy újkori akna volt beásva (3. kép). A K-i házfalon a falsaroktól 25 cm-re feltűnt a kemence belső terének É-i széle, innen kezdve összefüggően látszott a házfalnak a kemence használata következtében megégett kősoara. A kemence alapterülete 245–160 cm volt, rövidebb oldalával az É-i, hosszabb oldalával pedig a K-i házfalhoz illeszkedett. A házfalhoz illeszkedő oldalak valójában vastag agyagfalak voltak, csak a ház belső terébe nyúló falakat építették agyagba rakott kövekből. A kemence szája a keskenyebb, D-i oldalon volt, eléje kőszegélyes parázsfogót építettek.

Építésmód. A szürke betöltés tetejére egy 2–3 cm vastag, sárgásbarna agyagréteget tapasztottak, amely talán a helyiség padlóját is befedte. Ezután kimérték a 130x110 cm kiterjedésű kemencepadló helyét, és ezt a területet bevonták 3–4 cm vastag habarcsréteggel. A habarcsba 6 cm vastag, különböző méretű padlótegla-kat raktak, amelyek pontosan illeszkedtek egymáshoz, és összefüggő, vízszintes, sima felületet alkottak. A téglapadló D-i oldalán 45 cm széles, lejtősen 10 cm-ig mélyülő előteret hagytak, amelybe belenyúlott a kemence nyaka. A következő fázisban a téglapadlót és az előteret zöldesszürke agyaggal körbetapasztották, amely az előtér D-i oldalán 20 cm széles, bolygatatlan csíkban megmaradt. A zöld agyagcsík a Ny-i oldalon is látszott. A zöld agyagba rakták be a kemence falait alkotó, szabályos alakú kváderköveket. Ezekből a Ny-i oldalon néhány az eredeti helyén maradt, és megmaradtak a parázsfogó K-i oldalán lévő kváderek is. A kemence belsejét vörösre égett agyaggal vastagon betapasztották, és ekkor tömték be a kemencepadló és a házfalon lévő köpenyfal alja közötti hézagot, majd letapasztották az előtér alját (5. kép, 6. kép 1).

A kemence szája 70 cm széles volt, két oldalát egy-egy kváderköre alapozták. A szájniylás szegélyét egyenes vonalba rakott, téglacsíkokkal alakították ki. Az előtér K-i felében 30–35 cm magasságban megmaradt a házfalra tapasztott vörös agyag, amely lapos körívben keretezte a parázsfogót. Az előtér felszínét vastag, faszenes korom fedte, alsó része beleégett a tapasztásba.

A kemencepadló épségben maradt részeinek állapota rövidebb ideig történő használatot mutatott, a téglák felülete alig volt átégve. A 6 cm vastag padlótegla-k kisebb, nagyobb négyzet és téglalap alakúak voltak, 4 féle méretben fordultak elő. (1.: 16x16 cm, 2.: 22x22 cm, 3.: 18x22 cm, 4.: 16x30 cm.)

A kemence Ny-i falánál, a szájától 60 cm-re egy 34 cm átmérőjű, 32 cm mély gödröt találtunk, amelybe valószínűleg valamilyen értékes dolgot rejtettek el a XVI. sz.-i háborús események idején. (Mi már csak két élére állított falazó téglát találtunk a gödörben.)

2. periódus. Lényeges változások ekkor még nem történtek, csak kisebb átalakítások, javítások nyomait láttuk. A kemencepadlóba ásott gödröt feltöltötték, és a tetejét vékony kőlapokkal lefedték. Padlótegla-darabokkal kijavították a gödör körüli hézagokat. A téglapadlót vörösre égett agyaggal letapasztották, és ebbe a korábbi padló tégláival megegyező anyagú és méretű téglákat raktak. A kemence belső terének méretei nem változtak.

A parázsfogó fala valószínűleg leomlott, a javítás során 12 cm élű kockaköveket raktak a megmaradt kváderekre, s a kváderek elé is leraktak egy kősort. A leszűkített előtér alját letapasztották, vastagon beleégett a korom. A kemencepadló erősen átégett, töredezett, szürke, kormos felületű volt.

3. periódus. A kemencét teljes egészében átépítették (6. kép 2). Hosszanti tengelyét derékszögben elforgatták, tájolása K–Ny-i irányú lett, szája a helyiség közepére nyílt. A régi kemence előterébe vastag, sárga agyagot kentek, amely az új

16. kép Budapest V. Molnár u. 36. Majolika padlótégla töredéke, XV. sz. 2. fele
 Fig. 16 Budapest 5th distr. 36. Molnár street, Fragment of a majolica floor-tile, 2nd half of the 15th c.

tüzelőtérben sárgászörszre égett. A kemence falai kőből épültek, amelyeket a korábbi téglapadló szélén, a vastag, sárga agyagba tapasztottak. A D-i oldalon teljes egészében megmaradt a 22–25 cm széles agyalapozás, a Ny-i oldalon is megmaradt néhány kő az eredeti helyén, amelyek tulajdonképpen a korábbi kemence falában is benne voltak (5. kép).

A kemence hossza K–Ny-i irányban 150 cm volt, és valószínűleg ugyanennyi lehetett a szélessége is. A négyzet alaprajzú kemence száját kváderekből építet-

ték, az előttük lévő élére rakott, keskeny, hasított kővekből álló részlet a kemence nyaka lehetett, de a parázsfogóhoz is tartozhatott. Az in situ kővek között előkerültek a későbbi, török kori kemence alapozásának alaktalan kövei.¹⁹

A kemence a lakóházzal együtt valószínűleg súlyos károkat szenvedett az 1541–1542-es háborúban. Az élet újbóli megindulása után a kemencét a padlóig lebontották, és a romokat a XVI. sz. elejére jellemző

17. kép Budapest V. Molnár u. 36–38. sz. házak pincéi alatt megmaradt középkori falrészletek
Fig. 17 Budapest 5th distr. 36–38 Molnár street. Medieval wall fragments survived under the cellars

magyar régészeti leleteket tartalmazó feltöltéssel beborították.

A leletek között több értékes tárgy töredéke is előfordult. Kiemelkedő egy nyolcszögletű, budai készítésű, majolika padlótégla darabja, a Hunyadiak besztencei grófi címeréből származó oroszlán alakja díszíti (BERTALANNÉ 1952, 186–189, BALOGH 1966, 261, 375. kép, 16. kép). Figyelemreméltó egy magyarországi műhelyben készült, XVI. sz. eleji velencei típusú üvegserleg peremtöredéke, amelynek a legközelebbi analógiája egyelőre Pécsről ismert (H. GYÜRKY 1991, 31), (15. kép).²⁰ XVI. sz.-i magyar díszedények, tarka mázas, sávós és plasztikus bütyökkel díszített korsók és kancsók darabjai zárják a kiemelt leletek sorát (ÍRÁSNÉ MELIS 1984, 207), (13.

kép 1–3). Eddig ezek a tárgyak zömmel a királyi központokból, vagy a királyi udvarhoz közelálló személyek házaiból kerültek elő. A kevésbé előkelő helyekről származó darabokat szórványoknak tekintették, és nem törődött velük kellőképpen a kutatás. A leletek számának gyarapodásával azonban kezd megváltozni a helyzet, a leletek mind gyakoribb előkezelése a későközépkori anyagi kultúra jobb minőségű tárgyainak az eddig feltételezettnél jóval szélesebb körben való elterjedését mutatja. A pesti leletek előkezelése sem tekinthető véletlennek.

Pest a XVI. sz. elejére szabad királyi város lett, és már a XV. sz. utolsó harmadában Buda után az ország második városaként emlegették (KUBINYI 1973, 164). Pesten minden társadalmi rétegből találunk háztulajdonosokat. Egyszerűbb, vagy előkelőbb házaik voltak, s az értékes házak nemcsak a városközpontokban álltak. Természetes dolog, hogy a XV. sz. végén kicelláztott pesti házhelyek némelyikén drága házak is épültek. Ezek belső kiképzését, felszerelését a korszak legjobb termékeiből állították össze. A Molnár utca 36. sz. telken álló ház is a környék értékesebb háza közé tartozott. Félíg földbe mélyedő földszinti helyiségei nem lakás céljaira szolgáltak, a magas talajvíz miatt ilyenek lehettek a pesti pincék. Ebből következik, hogy a ház legalább két szintes volt, de az alapfalak szélessége alapján magasabb, több emeletes épületet is feltételezhetünk.²¹

3. Lakóház

A 3. műhelygödör É-i fala bár még a mai Molnár utca 38. sz. telken található, a középkorban telekhatár volt.²² A XV. sz. végén ugyanolyan szerkezetű falat építettek, mint amilyen a 2. lakóház kváderezgélyes fala volt. Az 540 cm hosszú fal-

1

2

18. kép Budapest V. Molnár u. 36–38. 1: a 2. ház É-i fala az 1. gödör ÉK-i negyedében; XV–XVI. sz.;
2: a 2. ház „B” helyisége az 1. gödörben, XVI. sz.
Fig. 18 Budapest 5th distr. 36–38. Molnár street. 1: the N wall of house 2. in the NE quarter of pit 1., 15–16th cc.;
2: room 'B' of house 2. in pit 1., 16th c.

szakasz 60 cm széles volt, a 3. műhelygödör falának közepére építették, ezért mindkét oldalán keskeny, 10 cm-es falkiugrást képezett a műhelygödör fala. A koraujkori építkezések idején a középkori házfalat különböző magasságban bontották le, de jól látható maradt az 1992-ben lebontott ház pincefalában (2. kép, 19. kép 1).

Az 540 cm hosszú falszakasz a mai Molnár utca 40. sz. telken álló középkori ház É-i főfalából maradt, a ház többi részlete teljes egészében megsemmisült az 1992-ben lebontott, jelenkori ház építése idején. A 2. lakóházzal lehetett egyidős. A műhely megszüntetése után, valószínűleg a XVI. sz. első éveiben épült és a 2. házhoz hasonlóan átalakított formában a török kor végéig fennállott. 1684-ben, a város felgyújtása idején leégett, és 1688-ban gazdátlan, romos telek volt (NAGY 1961, 191).

TÖRÖK KOR

IV. periódus. 1514–1610

4. Lakóház

A Molnár utca 38. sz. középkori eredetű telek 10 m széles volt, a XV. sz-i 1–2. és a 3. műhelygödör közötti szabad területet foglalta el. A műhely megszüntetését követően ezt a területet feltöltötték, a feltöltésből Mátyás király ezüst pénze került elő. Az üres telek, vagy udvar beépítésére az 1550-es években került sor, a telek É-i felében többszörösítés, földszintes lakóházat, vele szemben a telek D-i oldalára pedig melléképületet és egy szabadonálló kemencét építettek. A melléképületeket a következő, a Molnár utca 40. számú, középkori eredetű ház telekhatáron álló É-i falához építették hozzá (2, 7, 9. kép 2–4. kép).

Északi fal

A 380 cm hosszú, 60 cm széles É-i házfal maradványa a 2. középkori lakóház D-i falához, illetve az annak az alapfalát képező, 2. cserzőgödör falához épült. Alja a belső járósinttől számítva 60 cm mélyen volt. Hozzáépült az A és B helyiséget elválasztó, 50 cm széles válaszfal. Bontott, Ny-i falvégéhez hozzáépítették a jelenkori ház pincefalát. K-i végét egy másik, jelenkori pincefal építése miatt bontották el.

Déli fal

Az 50 cm széles D-i fal 520 cm hosszan maradt meg. Az alapozáson falkiszögellés nélkül építették a járósint feletti falszakaszt. Az alapfal mindössze 30–35 cm mélységű volt, teljes hosszában XV. sz. végi feltöltésen haladt. A feltárt helyiségek a ház földszinti helyiségei voltak, a középkori házrészlet alatt nem volt pince.

„A” helyiség

Szélessége 400 cm volt, hosszából azonban csak 380 cm maradt meg, mert a Ny-i fal elpusztult a későbbi építkezések miatt. A válaszfaltól mérve az É-i fal 180 cm, a D-i fal pedig 380 cm hosszú volt.

A D-i falon, a mai pince által keletkezett falvég közelében, a helyiség belső terébe nyúló, 80 cm

hosszú, 60 cm széles, szabályos sarkokkal épített támpillér-szerű rövid falat találtunk, amely egybeépült a D-i fallal. A két fal alapozási mélysége is azonos volt. A szembenlévő oldalon az újkori falak építésével, és egy későbbi beásással megsemmisült a XVI. sz-i házrészlet, és így nem lehet tudni, hogy mi volt azon az oldalon. Az újkori bolygatásban voltak ugyan faragott kövek, és középkori leletek is, de ezek rétegbeli helyét nem lehet rekonstruálni.

Az „A” helyiségbe nyílt a D-i falon megmaradt, 120 cm széles bejárati ajtó. A küszöböt egy sor falazó téglából építették, méretük 18x30x6 cm volt. A küszöb külső szélén megmaradtak az egymás mellé hosszában lerakott téglák, a belső oldalon pedig a habarcsban megmaradt lenyomatok látszottak. Az ajtókeretet valószínűleg kváderekből építették. Ilyenek voltak legalábbis a sarokkövek, amelyek a küszöb folytatását alkotó téglasoron álltak. A külső K-i sarokkő és a téglaközötti habarcsban Ferdinánd 1552-es ezüst érme került elő (19. kép 3).

Az ajtókeret 2-2 alsó kváderének az ajtókeretbe és az „A” helyiségbe néző oldala vakolt volt. A fal külső oldalán nem találtunk vakolatnyomokat.

A XVIII. sz-ban a falakat az ajtósarokkövek tetejéig lebontották, az ajtónyílást téglákkal befalazták. A faltetőre a XVIII. sz-i vegyesfal téglasorát rakták, amely a két oldalán 10-10 cm-rel volt szélesebb, mint a középkori fal.²³

A középkori lakóház külső járósintje 10 cm-rel magasabb volt, mint a belső. A küszöbről le kellett lépni a helyiség sárga agyagpadlójára.

A válaszfal pont a középső részén volt a legjobban lebontva, a faltető a déli oldalon lévő küszöbszint alá esett. Az ÉK-i sarokban a középkori falakat beépítették a XVIII. sz-i ház alapozásába, és ekkor a bolygatatlan talajig kiásták a helyiség ÉK-i sarkát.²⁴

XVI. sz-i fűtőberendezésre, kemencére utaló nyomokat nem sikerült megfigyelnünk.

„B” helyiség

A válaszfal K-i oldalán 85 cm hosszúságban megmaradt a „B” helyiség Ny-i része. Szélessége, mint az „A” helyisége, 400 cm volt. Az „A” helyiség padlójával egy szinten itt is sárga agyagpadló volt, amely a DNy-i sarokban kissé átégett. Az égett folt tetején vékony feltöltést találtunk, amelyben jellegtelen, XVI. sz.-i házikeramia töredékek kerültek elő. A sárga padló alatti, 15–25 cm vastag, humuszos épülettörmelékcs feltöltés a ház építése előtti területrendezések valamelyikéből származik. Alatta bolygatatlan homok volt.

Gazdasági épületek

1. periódus. A 220–180 cm alapterületű melléképület a 4. ház „A” helyiségével szemben helyezkedett el. K-i és Ny-i falából megmaradt egy-egy kisebb részlet, ezek alapján feltételezhető, hogy egy sor kőből épített fala, vagy kerítése lehetett. A bekerített területet 8–10 cm vastag, kemény, rétegesen felváltó, fényes, feke-

te föld borította, amely kitűnt az udvar szintjét borító szürke, homokos feltöltésből. Az első, XVI. sz-i melléképület valószínűleg valamilyen háziállat tartására szolgáló *ól*, vagy *karám* lehetett (10. kép, 19. kép 4).²⁴

2. periódus. Az ólat elbontották és a helyét laza szerkezetű, 20–22 cm vastag, szürkésfekete homokos földdel feltöltötték, XVI. sz-i háztartási hulladék, cserépek, állatsontok voltak benne, török eredetű tárgyak nem voltak közöttük. A korábbi ólfalak helyén 20 cm-re alapozott, 60 cm széles kőfalakat építettek. A falazó anyagban tört kődarabok is előfordultak, de a falszélek durván faragott, négyszögletes kövekből álltak. A melléképület belső alapterülete 220x180 cm volt. A két, É–D-i irányú falat egy keskenyebb, 50 cm széles fallal összekötötték, amely a K-i végén a csatlakozó fallal egy falkiszögellést alkotott.

A kőfalakból álló melléképület bejáratát nem sikerült megtalálnunk. Járószintjét vékony, 2–3 cm vastag fekete földréteg alkotta, amely korántsem volt olyan kemény és csillogó, mint az alsó 8–10 cm vastag fekete földréteg (10. kép).

A melléképület K-i falához később kemencét építettek²⁵. Az építkezések időbeli különbségét a rétegvizonyok mutatják. A kemence építését megelőzően ugyanis a melléképület K-i oldalán kialakult járószintet elásták, így a kemence a két, XVI. sz-i, fekete földcsík formájában jelentkező járószint közötti feltöltésre épült (19. kép 4). Alapterülete 150x200 cm volt, 80 cm széles tüzelőnyílása É-ra nyílt. 60 cm széles K-i fala 10 cm-rel hosszabb lett, mint a kemence Ny-i falát alkotó melléképületfal. A K-i falat közvetlenül a 3. műhelygödör falához építették, 180 cm volt a hosszúsága. A feltárás idején a laza szerkezetű falból 3 kősor maradt meg. Ezek felett a külső oldalon egy 20x22x18 cm-es kvádersort találtunk, de ez az 1686-os visszafoglalás utáni első építkezések idejéből származik. Alatta, a XVI. sz-i kemencefal külső szélén általában 16x18x16 cm-es, belső szélén pedig kisebb, 14x14x12 cm-es elnagyolt kockakövek és hasonló méretű törtkövek voltak beépítve. A két sor között a falmag laza szerkezetű habarcsba rakott, kisebb, törtkövekből állt. A kemence épített falai között, a 3. műhelygödör falához 50–60 cm szélességben alakatlan köveket raktak egymásra (9. kép 2, 10. kép).

A tüzelőtér É–D-i hossza 110 cm, K–Ny-i szélessége 80 cm volt. A kemence falai 42–45 cm magasan maradtak meg. A kemencepadlót vörösré éget agyaggal kevert sóderből építették, amely 10 cm vastag réteget alkotott.

A kemencefalak 20–25 cm-rel túlnyúltak a tüzelőtér É-i szélén, így a kemence épített száját az oldalfalak alkották. A két fal között egyenes vonalban zárult a tüzelőtér széle, előtte 6–8 cm vastag, tömör faszén és koromréteget találtunk. A faszenes kormot a kemence előtti területre is széthordták, a kemencétől távolodva hamuval keveredve borította a XVI. sz. eleji feltöltést. A kemencétől 100 cm-re jelentkező újkori beásás (csatorna helye) eltüntette a régészeti jelenségeket.

3. periódus. A melléképület falai között a második XVI. sz-i padló felett újabb szintemelésre került sor. A 30 cm vastag, feketés szürke feltöltésből XVI–XVII. sz-i háztartási hulladék, köztük török kályhaszemdarabok és egy török lószerszámveret, kerültek elő. A réteg tetején vékony, kb. 2 cm vastag, kemény, fekete földréteg húzódott, amely egészen a XV. sz-i műhelygödör faláig elért (9. kép 3, 10. kép).

Ebben az időszakban átalakították a melléképület K-i oldalán álló kemencét is. A kemencepadlót a melléképület szintjéhez hasonlóan felemelték. Az első kemencepadlóra 22 cm vastag kormos, fekete földet öntöttek, amelyben kovácsolt vasdarabok is előkerültek. A felismerhető darabok különböző késekből, szögekből származnak, feltűnően jó állapotban maradt egy XVI. sz-i sarkantyú (19. kép 3, 10. kép).

Az átalakítással a kemence alapterületében kisebb változások mutatkoznak. Beépítették a korábbi kemence száját. A vastag, kormos, faszenes rétegre egymás mellé 3 db 22x25x24 cm-es faragott kvádert helyeztek. A tüzelőtérben az új É-i fal belső oldalára és a laza szerkezetű K-i fal belső oldalára 12 cm élű, kockaköveket falaztak be. Így a tüzelőtér kisebb, 98x68 cm lett. A második kockakősorhoz 8 cm vastag, vörösré éget agyaggal kevert sóderes kemencefeneket tapasztottak.

A kemence előterét a kváderkö tetejéig szürke földdel feltöltötték, majd a kemence egész É-i oldalára alakatlan kövekből álló toldást építettek, amely hasonlított egy 80 cm széles falhoz. A toldalékfal a korábbi kemencefalak előtt 40–45 cm széles lett, és éles vonalú falsarkot alkotott a kemence Ny-i fala előtt. A mindössze 20 cm vastagságban megmaradt toldalékfal alakatlan köveit világosbarna agyagba rakták.

A kemence felépítményéről semmit sem tudunk. A kemencepadlóig lebontották, és a külső oldalon a toldalékfal aljáig elhordták a rétegeket. A toldalékfal körül vastag, sárgásbarna, agyagtapasztás volt, de ez a kemence és a melléképület pusztulása után keletkezett.

V. periódus. 1610–1686

5. Lakóház

Az 1526-ban kezdődő török elleni háborús események nagy megpróbáltatásokat jelentettek a pestiek számára. A mohácsi csata után, 1526-ban a Buda ellen vonuló török seregek Pesten is nagy pusztításokat végeztek, azonban a törökök kivonulása után újjáépült a város. 1541-ben Buda török kézre került, és a török seregek Pestet is elfoglalták. A lakosság nagy része elmenekült, és a város rövid időn belül török katonai helyőrséggé változott. A későközépkori épületek egy részét, elsősorban az egyházi épületeket jelentős mértékben átalakították, a lakóházakba, palotákba pedig beköltöztek.

A császári hadvezetés több alkalommal megkísérelte Buda felszabadítását, és ezek az ostromok Pesten igen nagy károkat okoztak. Különösen tragikus véget

1

2

3

4

19. kép Budapest V. Molnár u. 36–38. 1: a 3. gödör É-i fala, XV. sz.; 2: a 2. ház „A” helyisége a 2. gödörben, XVI. sz.; 3: a 4. ház „A” helyisége, XVI. sz.; 4: a 4. ház udvarára épített kemence és melléképület feltárás közben, XVI–XVII. sz.
Fig. 19 Budapest 5th distr. 36–38 Molnár street. 1; N wall of pit 3., 15th c.; 2: room 'A' of house 2. in pit 2., 16th c.; 3: room 'A' of house 4., 16th c.; 4: oven and outhouse built in the yard of house 4. during the excavations, 16–17th cc.

ért az 1602–1604-es visszafoglalási kísérlet. 1602 őszén a császári seregek ugyanis elfoglalták Pestet, és két évig tartották, de közben a törökök Budáról egyfolytában ágyúzták a várost. 1604 szeptemberében a császári seregek elvonultak Buda alól, de előtte a pesti erődítményeket lerombolták, a várost kiürítették és felgyújtották (FEKETE–NAGY 1973, 337–343). Ekkor elpusztultak a Molnár utcai középkori házak, és az 1604 előtti tulajdonosaik, lakóik is eltűntek.

A hadi eseményeket követően újból benépesült a város. A legtöbb középkori ház helyén, illetve a középkori házak romjai között rossz minőségű, siralmas külsejű, a török katonaság igényeihez alakított házakat építettek.

Ez lett a sorsa a Molnár utcai középkori házaknak is. Mindegyik annyira elpusztult, s ebben közrejátszott a szinte szomszédos városfalak közelsége is, hogy a XVII. sz. legelején teljesen új házakat kellett építeni az itteni telkekre.

Az 5. török ház és kemence a 2. középkori lakóház romjai közé épült. Az új törtkövekből épített falak nagyobb, összefüggő szakaszai megmaradtak a középkori „A” helyiség É-i és a középkori „B” helyiség D-i zárófalában (3. kép, 18. kép 4).

„A” helyiség

A középkori kályha romjait lebontották, a helyiség padlóját szürke agyaggal megújították. A középkori kályha helyére kőalapozású, kör, vagy félkör alaprajzú szemes kályhát raktak.

A kályha kőalapozása 50–55 cm magas volt, az alsó kősorban benne voltak a középkori kemence Ny-i falához tartozó, eredeti helyükön maradt kisebb kövek is. A középkori kemence köveit valószínűleg beépítették a török kemence alapozásába, azonban több, igen nagy méretű követ is felhasználtak. A vastag, szürke tapasztással eltüntetett középkori kemencemaradványok fölé 60 cm széles, körívben hala-

dó falat építettek. A félkör, vagy teljes kör alaprajzú kemence átmérője 140 cm volt. Az alapozás külső szélén, a kemence D-i oldalán, négyzetes pillérek helyezkedtek el. Kettő (40x40 cm) teljes egészében megmaradt, 32 cm volt a közöttük lévő távolság. Kettőnek egy-egy köve a Ny-i oldalon is megmaradt, sárga agyagba voltak tapasztva. Az egyik pillér alapja egy különösen nagy méretű (32x75x38 cm), elnagyolt faragású téglalakú kő volt. A nagy kő É-i oldalán a házfalra merőlegesen egyenes irányban haladva megmaradt a sárga agyagtapasztás 35 cm széles, 76 cm hosszú darabja. Az É-i házfalhoz csatlakozott a 4. pillér alsó, 35 cm élű, kockaköve, amelyhez egy kisebb, élére állított követ tapasztottak. Ez utóbbi két pillér között a távolság 36 cm volt. A D-i és a Ny-i 2-2 pillér között lehetett a kemence szája (3. kép).

A kőalapozás felső kövei szürke, szürkésfekete, enyhén agyagos sárba voltak tapasztva. Ugyanilyen anyag töltötte be a kövek által közrefogott, 30 cm széles, körszeletnyi területet is, amely a kemence feneké alatt kitöltötte az alapozás közötti üreget. A kőalapozásban felhasznált kétféle tapasztásra egyelőre nem találtunk magyarázatot, elvileg különböző periódusokat is jelenthet. Az alaprajz valószínűleg változatlan maradt, azonban elképzelhető, hogy a 2. periódusban a helyiség padlójára épített korábbi kályhát a kőalapozással megemelték.

Égésnyomokat nem találtunk, a felépítményből sem maradt meg semmi. A kemence maradványait ugyanazok az újkori beásások bolygatták, mint amelyek a korábbiakat is tönkretették.

A kemence omladékból és az alapozás által közrefogott feltöltésből török kerámiatöredékek kerültek elő, különböző zöld mázas kályhaszemek és talpastalak darabjai voltak. A kályhaalapokat borító feltöltésben ezeken kívül a korszak nem török eredetű házikerámia töredékei és kovácsoltvas tárgyak is előkerültek.²⁶

A kemenceromokat beborító réteg felett a XVII. sz. végi tereprendezés 20 cm vastag rétege következett, és erre rakták le a ház XVIII. sz-i pincéjének nagy, lapos kövekből álló burkolatát. A kőlapok felett legújabbkori feltöltésben különböző kisebb pinceosztófalak állottak (5. kép, 18. kép 4).

6. Lakóház

A Molnár utca 38. sz. alatt álló, 4. középkori lakóház is teljesen elpusztult 1604-ben. A XVII. sz-i építkezéssel megváltozott a telek beépítési módja, mert a középkori eredetű romos lakóházat nem építették újjá. A középkori ház „A” helyiségének közepére félig földbe mélyített, szabadon álló kemencét építettek.

A török lakóház a középkori melléképület és kemence helyén épült fel. A török átépítés után csak a XVI. sz-i gazdasági épület és a kemence közös fala maradt meg, s az újabb, kétosztású török ház válaszfala lett. Ennek utcai „A” helyiségében 8 cm vastag, sárga agyagpadló volt, amelynek széle a Dunához futó legújabbkori csatornaárok kiásásával pusztult el. Az agyagpadló a válaszfal Ny-i oldalán 180 cm hosszán erőteljesen átégett, szélén egy 40 cm széles, nyerssárga sáv maradt, amely agyagból vert házfal alapozásának tekinthető. Az égett padló közvetlenül a XVI. sz-i gazdasági épület 2. járszintjére volt letapasztva.

A válaszfal K-i oldalán, „B” helyiség, a kutatószelvény egész területét befedte a sárga agyagpadló, amely az alatta lé-

vő, XVI. sz-i kemence maradványai között helyenként 22 cm vastag volt.

A 6. török lakóház D-i falát a XV. sz-i, 3. műhelygödör É-i falára épített, XVI. sz.-i házfal (4. lakóház) alkotta, a feltárás idején a török padló felett 60–70 cm magasságban még látható volt (9. kép 4, 10. kép).²⁷

Kemence

A félig földbemélyített, szabadon álló kemence legnagyobb része elpusztult az újkorban. Teljesen lebontották, az üregét épülettörmelékes földdel feltöltötték. A XX. sz.-ban ezt a betöltést is feldúlták, s ezért az alaprajzot sem tudtuk rekonstruálni. A DNY-i részből maradt meg egy keskeny, körív alaprajzú részlet.

A törökök a kemence építése közben ráakadtak az itteni, 1. ház XV. sz.-ban elbontott kemencéje maradványaira és annak néhány követ kiszedték és felhasználták.

A csekély adatokból rekonstruált kemence kör alakú alaprajzú volt. Sötétszürke agyagból 36 cm széles, 30 cm magas alapozást tapasztottak, ennek belső széléhez palásan törő, 4–5 cm vastag kőlapokat fektettek le. A kőlapok felett mi már csak a kemence 40 cm magas, omladékhalmának részletét találtuk meg, különböző kályhaszemek és török edénytöredékek voltak benne (2. kép).

Az 1684–1686-os török alóli felszabadító háború idején nagy károkat szenvedtek a török kort túlélő épületek. Már 1684-ben kiürítették Pestet, és 1686-ban ismételen felgyújtották.

A romok eltakarítása, a tereprendezés nem sokkal a felszabadító háború befejezése után megkezdődött, hiszen 1696-ban már új épületek álltak a környéken. A török utáni 15–16 cm vastag, feltöltés egyenletesen befedett mindent, az elbontott falakat, padlókat, szabadon maradt udvarokat. Rendkívül sok török és koraújkori magyar régészeti lelet volt a feltöltésben. Egy helyen különösen sok kupa alakú kályhaszemdarab, másutt török kályhaszemtöredékek nagyobb mennyisége került elő. Jelzik, hogy a XVII. sz. végén a szemeskályháknak különböző fajtáik lehettek, s a legtöbb pesti házban ilyen kályhakkal fűtöttek.

Az 1994. évi leletmentés során bebizonyosodott, hogy az egész, Váci utca 81.–Molnár utca 36–38–40. sz. telektömbön mindenütt ugyanaz a feltöltés előzte meg a koraújkori házak építését.²⁸

Összegzés

Az 1994. évi leletmentés eredményei azért fontosak, mert első alkalommal sikerült a középkori Pest területén lakóházak és ipari létesítmények maradványait megtalálni. Az épületmaradványok pontosabb idejének meghatározását a jellegzetes régészeti leletek mellett két pénzlelet is elősegítette. A kutatás eredményei bizonyítják, hogy a XVI. sz. elejéig a mai Belváros D-i felében is több változáson ment át a középkori városalaprajz, s az egyes periódusokban nagyon is eltérő funkciójú épületek álltak ugyanazon a telkeken. Egyben megerősítést nyert az a XVIII–XIX.

sz-i kéziratos térképek és városalaprajzok alapján kialakult feltételezésünk, mely szerint a XVIII–XIX. sz-i alapokon álló pesti házak jelentős középkori falrészleteket tartalmaznak. A virágzó középkori város emlékeit megőrző, kisebb belvárosi házak azonban ve-

szélybe kerültek. A történelmi városmag lebontott régi házai helyén modern, mélygarázsos üzletházakat építenek, és a garázsok helyén több emeletnyi mélységben minden korábbi régészeti, építészettörténeti emlék megsemmisül.²⁹

Jegyzetek

- 1 A XVIII–XX. sz-i városrendezések iratai, számos térkép-
pel és helyszínrajzzal a Fővárosi Levéltárban található.
A Fővárosi Levéltár térképei 1705–1918. Repertórium.
Összeállította FARKAS E. né, PB1-PB 70. jelzetek alatt.
Balla Antal 1784–88-ban készített pesti térképe is a Fővá-
rosi Levéltárban található.
- 2 A régészeti kutatás anyagi fedezetét a Váci utcai Center
Kft. biztosította, és a feltárás idején a teljes műszaki do-
kumentációt is a rendelkezésünkre bocsátották. A lelet-
mentés 1994. augusztus–szeptember hónapokban zajlott.
A régészeti dokumentáció a telektömb korai építés-
történeti adatait is tartalmazza, ezek feldolgozására Pest
korai építészeti történetével foglalkozó tanulmányban kerül
sor. Régészeti dokumentáció és jelentés, Nemzeti Múze-
um Adattár. 1994.
- 3 Budapest határában lévő Árpád-kori falvakban gyakori
volt a kőből épített kemence (IRÁSNÉ MELIS 1992,
50). A XIV–XV. században hasonló gyakorisággal fordul-
tak elő, a XV. sz. végén telepített Csót faluban pedig álta-
lánosnak tekinthető a fűtőkemencék kő alapozása
(Gerevich László, Gerő Győző, Méri István és a szerző
publikálatlan ásatásai).
- 4 Lehetséges, hogy ez a szabálytalan alaprajzú gödör való-
jában a XV. sz.-i, izzasztó kemence előterének, vagy a lejá-
ratának erősen szétdűlt É-i szélé volt, amelyet a kemence
megszüntetése után töltöttek fel.
- 5 Az 1. cserzőgödör sötétbarna homokos rétegében római
kori edénytöredékek is voltak, amelyeket a későközépkori
háztartási hulladékkal együtt dobtak a gödörbe. A csere-
peket dr. Kaba Melinda határozta meg, baráti segítségét
itt köszönöm meg.
- 6 1241 után az újabb tatár támadás hírére IV. Béla király a
pesti és az (ó)budai lakosságot felköltöztette a budai Vár-
hegyre, s ezt követően Pest elvesztette függetlenségét, az
új város, Buda, külvárosa lett. A XV. sz. első felére azon-
ban Pest jelentős gazdasági és társadalmi erőt jelentő vá-
rosrészé fejlődött, s kezdetét vette a pesti polgárok
küzdeme az önálló városi élet megteremtéséért. Az első
komoly eredményeket Zsigmond király uralkodásának
második felében, még a XV. sz-i fellendülés kezdetén el-
érték, a király engedélyezte a pestieknek, hogy bírói és es-
küdtöket válasszanak, 1429 után már hat esküdt volt a
városi tanácsban (KUBINYI 1973, 164, 165).
- 7 A Molnár utcában előkerült műhelyt először tímármű-
helynek határoztuk meg. Az időközben elvégzett régészeti lelet-
és anyagvizsgálatok azonban a bőrök növényi
cserzőanyagokkal való készítését mutatják. A XV. sz. fo-
lyamán még elég jól elválasztható a növényi anyagokkal
cserző vargamesterség az alumínium tartalmú timsóval
cserző tímármesterségtől. A középkori bőrparipar problema-
tikájával ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. A
bőrkészítés rendkívül munkaigényes, s igen sok részfolya-
matból álló iparág volt. A műhelyek igen nagy területet
foglaltak el, a különböző műhelygödörök között helyez-
kedtek el az ún. száraz és vizes műhelyek épületei, a kü-

- lönféle raktárak és tároló helyiségek. A bőrkészítés alap-
vető munkafolyamatai – előkészítés, cserzés, kikészítés –
során a műhely minden építményében folyamatosan dol-
goztak. Hozzávetőleges számításaink szerint az 1994-ben
feltárt 1. cserzőgödörben kb. 1000 darab nagy állat – szar-
vasmarha, ló – bőrt lehetett betéríteni, ezt a mennyisé-
get figyelembe véve, elképzelhető, hogy a műhely szinte az
egész Havas utca–Váci utca–Fővám tér–Dunapart által
határolt területet elfoglalta.
- 8 A középkori varga- és tímárműhelyek valószínűleg nem
sokban különböztek az újkori, gyáripar előtti városi mű-
helyektől, vagy a vidéki kisiparosok műhelyeitől. Egy
nagykörű tímárműhely udvarát az áztató és meszes göd-
rökkel, valamint a vizesműhelyét ábrázoló fényképet, és a
műhely berendezését, eszközeit a Néprajzi Múzeumban
őrzik (SZOLNOKY–GÁBORJÁN 1962, 230–232).
- 9 A Duna szabályozása és a rakpartok kiépítése miatt a ta-
lajvíz szintje a középkorhoz képest 1 méterrel megemel-
kedett (PÉCSI 1959, több helyen).
- 10 Az állatsontokat dr. Vörös István a Nemzeti Múzeum
tudományos munkatársa határozta meg, kutatási ered-
ményeit a régészeti beszámolót követően e kötetben teszi
közzé.
- 11 A faanyag tudományos meghatározása még nem készült
el, annyit azonban már sikerült megállapítani, hogy a cser-
zőgödör fekete feltöltése növényi cserzőanyagokból szár-
mazik. A gödrökben hagyott, elhasználadott cserzőlé a
benne lévő anyagokat feketére színezte, a mázatlan csere-
pek is sötétbarnák lettek.
- 12 A fa- és a bőrleletek meghatározása után az eredmények-
ből levonható, ipartörténeti adatok ismertetésére egy
újabb tanulmány keretében kerülhet sor.
- 13 Nem azonos a helyszínen található szürkészöld agyaggal,
ennek élénkebb színe és tömörebb szerkezete volt.
- 14 Abban az esetben, ha a két gödörben ugyanolyan eljárás-
sal cserzették a bőröket, akkor is feltételezhető külön-
ség, például lehetséges, hogy különböző állatok bőrt
rakták a gödrökbe.
- 15 Felfigyeltünk arra, hogy a 2. cserzőgödörbe épített 2.
XVI. sz. eleji ház kemencéjének parázsfogóját ugyan-
olyan kövekkel szűkítették, s ugyanilyen köveket hasz-
náltak a még későbbi, 3. ház udvari kemencéjének
átalakításához is.
- 16 Az 1. cserzőgödörbe dobott, kisebb halomból vett mintát
dr. Vörös István határozta meg.
- 17 A későközépkori városfal felépítése után az újonnan be-
kerített városrészekben lényeges alaprajzi változások tör-
téntek. Ahogy a város DNy-i sarkában telkekre osztották
a megszüntetett műhely területét, ugyanúgy felparcelláz-
ták a Váci utca É-i végén lebontott pesti vár helyét, és ak-
kor parcellázták fel a Hatvani kapu mellett megszüntetett
állatvásár területét is (IRÁSNÉ MELIS 1994, 103).
- 18 A budai telkek vizsgálata közben Lócsy Erzsébet részle-
tesen elemezte az Országház utcai telkek elhelyezkedésé-
nek és méreteinek szabályosságait. Az itteni telkek

- szélessége, amely azonos a középkori házak homlokzatának szélességével, négy kivételtől eltekintve, 18 és 19,6 m között váltakozott. A telekbeosztás igazolja, „hogy az utca létesítése, illetve betelepítése tervszerűen, előre meghatározott rendben folyt.” A házak nagy része a XIV. sz. folyamán épült (LÓCSY 1969, 196–205). Ugyanez a folyamat játszódott le a XV–XVI. sz. fordulóján a pesti Molnár utcában. A parcellázásnál azonban nem volt lehetőség a budai méretű telkek kiosztására, a 10 m széles telkek valószínűleg a pesti féltelkek nagyságának feleltek meg. Ebből arra következtethetünk, hogy a pesti és a budai telkek közel egyforma méretűek voltak.
- 19 A középkori városi lakóház földszinti helyiségei között helyezkedett el a konyha, amelyben különböző fűtőberendezések voltak. A régészeti és műemléki kutatások több helyen feltárták a szabad tűzhelyek, és a különböző típusú zárt fűtőberendezések, kemencék maradványait. A nagyobb alapterületű, kenyérsütő, szárító, aszaló kemencék azonban többnyire valószínűleg a házak gazdasági udvarán állottak (GEREVICH 1950, 200–201, GEREVICH 1973, 275–276, 307). Buda és Pest XV–XVI. sz-i iparosai között igen sok péket, zsemlesütőt, kalácsütőt stb. találunk, s ez azt mutatja, hogy a városi lakosság jelentős része nem otthon sütötte, hanem a piacon vásárolta a kenyérféléket (KUBINYI 1973, 123).
- 20 H. Gyürky Katalinnak itt köszönöm meg az üveglelet meghatározását.
- 21 A feltárt falakon álló, 1992-ben lebontott lakóház két emeletes volt.
- 22 A 3. műhelygödör falához épített szennyvízcatorna felett a Molnár utca 38. sz. ház kapualja helyezkedett el. A korai telekhatár, amely azonos volt a középkorival, a XIX. sz. végén módosult, a 38. és a 40. sz. házak utolsó, nagy átépítése idején.
- 23 Ezek a 70 cm széles falak a XX. sz-i átépítések után a három emeletes lakóház alapfalai voltak.
- 24 A fényes, fekete földréteg valószínűleg trágya volt.
- 25 Az udvaron álló szabadkemence elsősorban kenyérsütésre szolgált. A középkorban városokban és falvakban egyaránt használták, falvainkban még ma is előfordulnak. A pesti oldal 1241 előtti, Árpád-kori településeinek a falvakban és a korai városrészekben azonos típusú kemencéket találtunk, de ilyenek voltak a mai Szerb utca 21–23. sz. telkeken előkerült XIII. sz. végi, szabadon álló kemencék is. Szentersébetfalva, később Szentfalva három, egymás mellett lévő házának gazdasági udvarán a kőből épített, tapasztott sütőkemencék a hátsó telekhatárok mentén helyezkedtek el (ÍRÁSNÉ MELIS 1984, 66). A későközépkori házak egy részében „benn” volt a sütőkemence, mint például a Molnár utcai 2. XVI. sz-i házban, azonban gyakran állt a kemence az udvaron.
- 26 A Molnár utcában előkerült, török kályhaszemek rendkívül változatos méretekből készültek, s az alakjuk is igen sokféle. A legtöbb zöld mázas, de akadnak közöttük sárga, sárgászöld és barna mázas darabok is. A méret- és formabeli különbségek alapján feltételezhető, hogy a török szemeskályhák sem voltak mind egyformák, sőt egy-egy kályhába különböző típusú kályhaszemeket is beépítettek. A későközépkori (XVI. sz-i) magyar népi építészetben a török kályhaszemekhez hasonló funkciójú kupa alakú kályhaszemekből épített szemeskályhák köralaprajzúak voltak, és előfordult, hogy különböző típusú kályhaszemek voltak bennük (SZABÓ 1938, 88–100). A török kályhák, háztartási és ipari kemencék leletanyaga zömében publikálatlan, ezért a Molnár utcai török kemencék funkcióját egyelőre nem tudjuk pontosabban meghatározni. Feltételezéseink szerint háztartási célokra szolgáló sütőkemencék voltak, s a lelőkörmények azt mutatják, hogy mindkét kemence korábbi házak romjai között állt.
- 27 A mecsetek és a fürdők ellenére a XVI–XVII. sz-i Pest nyomorúságos képet mutatott. A lakosság és a katonaság rendkívül alacsony színvonalú technikai kivitelben tette lakhatóvá a középkori lakóházakat, és eltüntették az ízlésüknek idegen díszítéseket, építészeti részleteket. A XVI–XVII. sz-i városképi leírások ellentmondásosak, mert aki csak átnézett Budáról, vagy csak végighajózott a Dunán, a kimagasló mecsetek és kupolák között nem látta az elhanyagolt, sáros utcákat és az összetákolott házakat. 1573-ban Gerlach István „hitvány városnak” nevezte Pestet, „a régi időből fennmaradt szép kőépületein jelvényeket, vagy rostélyozott ablakokat lehet szemlélni, melyeket azonban a törökök sárral betapasztották (RÓMER 1873, 86–87). Kassa polgármestere Bocatius János 1605-ben járt Pesten, a szétlőtt, széthányt, felégetett városban így kiáltott fel: „... szegény Pest, melyet inkább Pestisnek lehetne nevezni! Ott sincsen egy ép ház, mindnyája a földig lerombolva – a kevés lakó söpredék, és a nép alja” (RÓMER 1873, 88). Az 1688-as és 1696-os telekkönyvi összefoglalásokban a vesszőből font, sárral tapasztott falu házakat „török módra épített” házaknak nevezték (NAGY 1961, több helyen).
- 28 A Váci utca 81. és a Magyar utca 40. sz. korai házak alapfalait, pincefalait a XVII. sz. végi feltöltésbe építették.
- 29 A régészeti kutatás geodéziai felmérését Viemann Zolt, fényképeit Tihanyi Bence, rajzait Majos János és a szerző, a Budapesti Történeti Múzeum munkatársai készítették.

IRODALOM

- BALOGH 1966
BERTALANNÉ 1952
FRECSKAY 1882–84
FEKETE—NAGY 1973
GÁBORJÁN 1962
GEREVICH 1950
J. BALOGH, *A művészet Mátyás király udvarában I. II.* Budapest 1966.
V.-né BERTALAN, *Budavári majolika padlótléglák.* ArchÉrt 79 (1952) 186–190.
J. FRECSKAY, *Börgyártás. Mesterségek szótára I. II.* Budapest 1882–1884.
L. FEKETE—L. NAGY *Budapest története a török korban.* Budapest Története II. Budapest 1973, 337–436.
A. GÁBORJÁN, *A magyar módra való bőrkészítés problematikája.* NÉrt 44 (1962) 97–140.
L. GEREVICH, *Gótikus házak Budán.* BudRég 15 (1950) 123–238.

- GEREVICH 1973 L. GEREVICH, *Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig*. Budapest Története II. Budapest 1973, 241–334.
- H. GYÜRKY 1991 K. H. GYÜRKY, *Úvegek a középkori Magyarországon*. Budapesti Történeti Múzeum Műhely 3. Budapest 1991.
- HOLL 1955 I. HOLL, *Külföldi kerámia Magyarországon, XIII–XIV. század*. BudRég 16 (1955) 147–197.
- HOLL 1963 I. HOLL, *Középkori cserépedények a budai várpalotából*. BudRég 20 (1963) 335–394.
- IRÁSNÉ MELIS 1973 K. IRÁSNÉ MELIS, *A budai középkori lábbeliviselet, XIII–XIV. század*. ArchÉrt 100 (1973) 88–101.
- IRÁSNÉ MELIS 1984 K. IRÁSNÉ MELIS, *XV–XVI. századi díszedények a budai királyi palotából*. ComArchHung (1984) 205–222.
- IRÁSNÉ MELIS 1984 K. IRÁSNÉ MELIS, *A pesti későközépkori városfal kutatása*. ArchÉrt 114/115 (1987/88) 199–225.
- IRÁSNÉ MELIS 1992 K. IRÁSNÉ MELIS, *Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában. Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán II*. Budapesti Történeti Múzeum Műhely 6. Budapest 1992, 41–70.
- IRÁSNÉ MELIS 1994 K. IRÁSNÉ MELIS, *A pesti városlapra kialakulása és változásai a középkorban*. Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Budapest 1994, 88–107.
- KUBINYI 1973 A. KUBINYI, *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. Budapest Története II. 1973, 7–240.
- LÓCSY 1964 E. LÓCSY, *Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben*. BudRég 21 (1964) 191–208.
- A MAGYARSÁG NÉPRAJZA ZS. BÁTKY, *Építkezés. A magyarság néprajzának első kötete*. Budapest, é. n. 124–245.
- NAGY 1961 L. NAGY, *Pest város XVIII. század végi topográfiájának forrásai*. TBM 14 (1961) 161–212.
- PÉCSI 1959 M. PÉCSI, *Budapest természeti földrajza*. Budapest 1959.
- RÉTHY 1899 *Corpus Nummorum Hungariae*. Hg. v. László Réthy. I. 1899, II. 1907.
- RÓMER 1873 F. RÓMER, *A régi Pest*. Budapest 1873.
- SZABÓ 1938 K. SZABÓ, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. Budapest 1938.
- SZEMENYEI 1993 K. SZEMENYEI, *Adatok a Belváros történetéhez II*. Budapest 1993.
- SZOLNOKY—GÁBORJÁN L. SZOLNOKY—A. GÁBORJÁN, *A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárggyűjtése*. NÉrt 44 (1962) 230–232.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF MEDIEVAL LIVING HOUSES AND A TANNERY FROM THE 15TH C. IN THE CITY OF PEST

Extract

The medieval Pest occupied the area enclosed by the present Várház, Múzeum and Károly boulevards, Deák Ferenc street and the Danube in the 5th district, the inner city of the present Budapest. In the SW corner of Pest, the land block bordered by Havas street, Molnár street, Fővám square and Váci street has preserved the plot arrangement from the end of the 17th c. Following the liberation war from the Turks (1686), the council of Pest carried out the cadastral survey of the city in 1688 and then in 1696, and these real estate registers ('Zaiger') have become basic sources for the research of the medieval city. The situation and size of lands at the present 36., 38. and 40. Molnár street, are identical with those registered in 1688, which, at that time had no owners and were covered with valueless ruins.

The construction of an office building with deep parking was started on the plots in the Molnár street and the neighbouring plot of 81. Váci street in 1994. In the course of the earthworks, the collaborators of the Budapest Historical Museum carried out archaeological research.

MIDDLE AGES

1st period. First half of the 14–15th cc.

1. Living house

The 520 cm long, N-S oriented wall, the eastern facade of a living house was found among later medieval constructions on plot 38. Molnár street. A plastered stone oven was built against the inner side of the wall.

The lower two stone rows of the northern and western walls and the brick pavement of the western side are preserved (Figs 3, 4, 18, 1). The archaeological finds date the building of the house to the turn of the 14–15th cc. and it was used until the middle of the 15th c. Its longer axis was rectangular to the present Havas street, which was the elongation of a medieval street (now Szerb street). This street started from the centre of the medieval Szenterzsébetfalva (now Egyetem square) and led to the Danube. It can be supposed from the position of the house that this part of the city had a different ground plan in the 14–15th cc. than the one preserved from the end of the Middle Ages.

2nd period. From the middle of the 15th to the beginning of the 16th c.

Tannery

A large tannery was established with several sunken workshop pits, above ground workshops and depositories in the place of the house pulled down in about the middle of the 15th c. and on the adjoining lands. From among these constructions, two tan-pits, a third workshop pit and remains of a sweating oven could be unearthed.

1. *Tan-pit.* It had a trapezoid plan on 28 square metres (5,8x4,4 m). Its 80 cm thick wall built of unshaped stones was preserved to the height of 200 cm. On the mural crown there was a frame of carved stones. The hides of about 1000–1100 large animals (cattle, horse) could be put into it at a time. The bottom of the pit was an undisturbed, impermeable clay layer. At the time of the abandonment of the workshop, the used tan-liquor was left in the pit and it was filled up with sandy soil, debris from the household and the workshop and stones. This enabled the reconstruction of the function of the pit. At the time of the excavations, jaw fragments of large animals, horse, cattle and pig, lay horizontally at the bottom of the pit and the traces of the planks placed over them have also been preserved. Under the planks, among the bones, there was a badly stinking, fluid layer with various plant remains. The branch fragments of various thickness, knobs of wood shavings and bark came from plants used for tanning. In the dark brown layer above the planks, the most important finds were pottery sherds of dating force found among the plant fragments. They were pots, cups, jugs and footed pots made of red clay, decorated with white engobe and green glaze, types which appeared in the area of Budapest between 1460 and 1480 (Fig. 11). In both layers, worn off foot wear and shreds of other leather utensils were found. They were the debris from another main activity of the workshop, the production and repair of leather ware. The pit was once again used for a shorter period at the beginning of the 16th c. The glazed sherds from the beginning of the 16th c. were found in the second filling.

2nd tan pit. It was built together with pit 1. Its western wall was demolished with the building of the western facade of the present house. The plan of the pit was 24 square metres (5,5x4,4 m). The same layers were found on the bottom of the pit as in pit 1. Here, however, the bones and planks were missing. The wooden and other plant remains were also similar to those in pit 1. Large stones and, under them, sherds from the end of the 15th c. were found at the top of the layer coloured lighter to dark brown (Figs 5, 12).

Pit 3. Only the northern wall of pit 3. at plot 40. Molnár street was preserved, the rest was demolished by recent constructions. The layer series also perished so its function cannot be told. It was not as deep as pits 1, 2.

Oven. The plan of the oven built against the northern wall of pit 3. was 340x540 cm, the western side was demolished by recent constructions. In the process of hide curing, it served for the graining of the hide.

It consisted of two parts: the heating-space and the sweating space. It was built of stone and plastered. Hot air went through a 80 cm wide hole in the wall of the heating space into the sweating space to the wet hides placed on planks (Figs 9, 1; 10).

The striped skin ment for dressing was first cleaned then steeped in water to soak out salt and pollution. In the meantime, hides were mechanically softened. Before graining, the hides were limed or sweated. Both procedures softened the hide and loosened the hair. In the debris thrown into pit 1., a larger amount of dog faeces was found showing that liming was also used for graining in the workshop. Before tanning, namely, lime was removed from the hide with a liquor made of dog faeces.

Archaeological observation corroborate historical data which imply that crafts were in vigorous development in Pest in the 40's of the 15th c. Both leather and foot-wear producing crafts, those of the cobblers and the tanners were flourishing. The guild regulations of cobblers in Pest date to 1444, those of the Hungarian tanners in Pest to 1460. The abandonment of the tannery was connected to the construction of the late medieval town wall at the end of the 15th c. The workshop at the inner side of the town wall, occupying the SW corner of the inner city of Pest was closed down, its ground was divided into city ground plots. At the end of the 15th c., or at the beginning of the 16th c., the medieval forerunner of Molnár street was opened and the latest medieval ground plan of the southern side of Pest was created, the one that has survived to our days.

3rd period. From the turn of the 15th and 16th cc. to 1541.

2nd living house

The grounds registered in the place of the closed workshop were a few cm less than 10 m wide. The

living house built here was E-W oriented and occupied the southern part of the plot. Its longitudinal axis was rectangular to the medieval (now Molnár) street. The surviving part were built into tan-pits 1. and 2. A thick, grey clay layer was damped over the sandy fill of the pits which became the floor of the lowermost floor of the house. The northern wall was built over this and it cut pits 1. and 2. in its total length. The other walls were built over the walls of the workshop pits (Figs. 2–5; 18, 3–4; 19, 1). A brick-floored oven stood in room 'A' of the house on the street side, which was renovated several times (Figs 5–6). Finds from the end of the 15th and beginning of the 16th cc. were found in the layers of the oven (Figs. 13, 15–16).

3rd living house

It was built over the walls of workshop pit 3. It was the northern main wall of a medieval living house erected on the plot of 40. Molnár street. The rest of the house perished in the Modern Period (Fig. 19. 1).

TURKISH PERIOD

4th period. From 1541 to 1610

Living house 4.

The 4th living house (Figs 2; 7; 9, 2–4) was built on the northern side of the 10 m wide, medieval ground at the present 38. Molnár street. Beside the corner stone of the door opening to room 'A' on the street side there was a silver coin of Ferdinand from 1552 built in the wall. The room was 400 cm wide and 380 cm of its length survived. The western wall perished during recent construction. The former, 120 cm broad door opened the southern yard. On the eastern side of the dividing wall, only a 85 cm long section of the wall of room 'B' survived. A living house of the same

ground plan was built over the pukled down walls of this house in the 18th c. On the southern side of the ground, an outhouse, perhaps a sty or a stable stood. An open-air baker's oven was built against the eastern wall which was later once reshaped (Figs. 9, 2–4; 10; 19, 2–4). During the warfare with the Turks, the house and the outhouses were totally destroyed in 1604–5.

5th period. From 1610 to 1684

Living house 5.

Among the ruins of the 2nd medieval house from the beginning of the 16th c., a new house was erected at the beginning of the 17thc. The walls of the medieval room 'B' were completed with a rubblestone wall, while a 60 cm high, stone-based oven with unknown function was built over the oven of the medieval room 'A'. From the debris, Turkish pottery sherds, green-glazed stove tile, footed bowls and fragments of beakers were recovered (Figs. 3; 18, 4).

Living house 6.

Living house 4. also got destroyed in 1604–1605. At the beginning of the 17th c., the building arrangement of the ground changed. The Turkish house was built in the place of the outhouses and the oven. The medieval wall remains were used but completed with clay (Figs. 9, 4; 10). A stone-based, round and sunken open-air oven was built in room 'A' of the 4th medieval house. The recovered stones of the heating oven of the medieval house 1. were also used (Figs. 7–8).

In the course of liberation wars from the Turks between 1684 and 1686, Pest was evacuated as early as in 1684 and once again burnt down in 1686. Reconstruction started in the ruined and burnt down city after a few years. The medieval ground division survived and the few available 'old' walls were built into the houses of the early Modern Period.

Írásné Melis Katalin
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest, Dísz tér 17.
H-1014

Vörös István

EGY 15. SZÁZADI VARGAMŰHELY ÁLLATCSONTLELETEI PESTEN

A mai Pest belvárosában, az V. ker., Molnár u. 36. sz. alatti telken 1994-ben I. Melis Katalin (BTM) egy vargaműhely objektumait tárta fel. Az ásatás során a műhely tevékenységéből adódó szervesüledék-réteg, bőrdarabok, műhelyhulladékok, növényi- és állatcsont maradványok, valamint háztartási kerámia leletek kerültek elő, melyeknek kora a XV. századra tehető.

Állatcsontlelet csak az 1. „gödörben” volt. A csontok között és felett faágak, fákéregmaradványok, illetve deszkafoszlányok voltak megfigyelhetők. A csonttöredékek a ca. 28 m² alapterületű objektum leg-alján – szervesanyaggal dúsult képlékeny homokos földben – szétszórtan feküdtek. Az objektum ca. 1/3-át feltáró három árokból 84 db állatcsontmaradványt gyűjtöttek össze.